

Gıda Krizi ve Yedigâr Tohumlar: TİGEM Tarım İşletmeleri, Tohum Dernekleri ve Çiftçiler Arası Sosyo-Politik ve Ekonomik Etkileşimler

Bengü Kurtege Sefer, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-0539-8375

E-Posta: bkurtege@gmail.com

Öz

İklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan ve küresel ölçekte deneyimlenen gıda kriziyle mücadele kapsamında gıda üretim ve tüketim süreçlerinin yeniden yapılandırılması ve bu süreçlere ulus devletlerin müdahil olması konusunda uluslararası kuruluşlar önerilerde bulunmaktadır. Bu süreçlerde, yedigâr tohumlar ülkelerin genetik kaynaklarının ve biyo-çeşitliliğin korunması için önem kazanmıştır. Türkiye’de de 2017 yılından beri Mirasımız Yerel Tohum ve Ata Tohum projeleri kapsamında üreticilerden yerli tohumlar toplanmakta, tarım işletmelerinde tescillenmekte, çoğaltılmakta, ekilmekte ve üretilen ürünler kooperatif marketlerde satışa sunulmaktadır. Bu makalenin amacı gıda kriziyle mücadele için devletin tohum sektöründe uygulamaya başladığı bu yeni stratejinin, doğanın metalaştırıldığı neoliberal yönetişimin bir parçası olduğunu göstermektir. Bu stratejiyi yorumlamak için Karl Marx’ın metabolik yarıma ve James C. Scott’ın doğal kaynakların çevre dostu reçetelerle planlanıp yönetimini eleştiren yaklaşımlarını sentezleyen kuramsal bir yaklaşım geliştirilecektir. Devlet özelleştirmelerle, yedigâr tohumların üretim ve takasını yasaklayan yasalarla, sertifikalı tohum kullanımını zorunlu kılarak ve yeni stratejisiyle tohum üretim ve dağıtım süreçleri üzerinde hegemonya kurmaya çalışmakta, tohumların mübadele değerini kullanım değerlerine üstün kılmakta ve doğa ve insan arası metabolik ilişkiyi bozmaktadır. Makalede tohumla ilgili makro politik belgelerin çözümlenmesi yapılarak, literatürdeki çalışmalar değerlendirilerek ve alternatif kuramsal yaklaşımı kullanarak, bu planlamacı söylemle doğa ve birey arasındaki yabancılaşmanın nasıl artırıldığı gösterilecektir. Bu tohum planlama stratejisi karşısında yedigâr tohumlarla ilgili yerel deneyim ve bilgi birikim, Scott’ın ifadesiyle mētis, devam etmekte ve agro-ekolojik hareketler artmaktadır. Makalenin bir diğer amacı, sosyo-ekonomik farklılıkların üreticilerin yerli tohumları koruma ve kullanmayla ilgili yerel bilgilerini ve tohumla ilgili tercihlerini, mētislerini, nasıl etkilediğini göstermektir. Yerel bilgi ve kullanım biçimleriyle tohum planlama söylemi arasındaki politik mücadeleye dikkat çekilmesi alternatif politikaların tasarlanması için önemlidir. İşletmeler üreticilerin bilgi ve birikimini üretim ve dağıtım süreçlerine dâhil etmeli ve onları planlama sürecine aktif özneler olarak katmalıdırlar. Makalenin son kısmında gıda tedarik zincirinin ilk halkasındaki sosyo-politik ve ekonomik etkileşimlerin makro, mezo ve mikro düzeyde araştırılması konusunda yol haritası oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Krizi, Yedigâr Tohumlar, Tohum Planlama, Tarım İşletmeleri, Birey-Doğa İlişkisi.

Food Crisis and Local Seeds: Socio-Political and Economic Interactions Between TİGEM Agricultural Enterprises, Seed Associations and Peasants

Abstract

To combat the food crisis that arises due to climate change and is experienced globally, international organizations make recommendations on the restructuring of food production and consumption processes and the involvement of nation states in these processes. Local seeds have gained importance in protecting countries' genetic resources and biodiversity in these processes. In Turkey, since 2017, based on the state-led projects (Our Heritage is Local Seeds and Native Seeds), local seeds have been collected from peasants, registered, certified. These seeds are then planted in agricultural enterprises, and the products are sold in cooperative markets. This article aims to show that this new seed planning strategy is a part of neoliberal governance in which nature is commodified. To explain this strategy, Karl Marx's metabolic rift and James C. Scott's approach criticizing the planning and management of natural resources with environment friendly prescriptions will be used as a theoretical approach. The state seeks to establish hegemony over seed production and distribution through privatization, laws banning the production and exchange of local seeds, making the use of certified seeds compulsory and with its new strategy. It prioritizes the exchange value of seeds over their use value and disrupts the metabolic relationship between nature and individuals by means of these strategies. In the article, it is demonstrated how the alienation between nature and the individual is increased with this planning discourse by analyzing macro-political documents on seeds, evaluating studies in the literature and using an alternative theoretical approach. As a response to this seed planning strategy, local experience and knowledge of local seeds, the concept of *mētis* in Scott's approach, and agro-ecological movements are increasing. The article also explains how socio-economic differences affect peasants' local knowledge and decisions, *mētis*, regarding the protection and use of local seeds. Drawing attention to the political struggle between local knowledge and use values and the seed planning discourse is important for designing alternative policies. The agricultural enterprises should include peasants' knowledge and experiences in the production and distribution processes and include them as active subjects in the planning. In the final part of the article, a roadmap will be proposed to investigate the socio-political and economic interactions in the first link of the food supply chain at macro, meso, and micro levels.

Keywords: Food Crisis, Local Seeds, Seed Planning, Agricultural Enterprises, Individual-Nature Relationship.

Giriş

İklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık, tarımsal üretimdeki düşüş, doğal kaynakların tükenmesi, savaşlar, pandemi gibi riskler, küresel ölçekte gıda krizini önemli bir sorun haline getirmiştir. Food and Agricultural Organization (FAO), International Fund for Agricultural Development (IFAD), ve World Health Organization (WHO) gibi pek çok uluslararası kuruluş, bu risklerin doğru şekilde yönetilmesi için tarımsal gıda sisteminde köklü bir dönüşüm gerçekleşmesi ve tohumdan sofraya uzanan gıda tedarik zincirinin her aşamasına ulus devletlerin aktif olarak müdahale etmesi gerektiği konusunda mutabakata varmıştır (FAO, 2023). Piyasa odaklı gıda üretim ve tüketim süreçlerinin doğal kaynakların sürdürülebilirliği üzerindeki olumsuz etkileri ve sağlıklı gıdaya erişim konusunda ortaya çıkan eşitsizlikler güncel çalışmalarda vurgulanan önemli bir konudur. Endüstriyelmiş gıda sistemi, iklim ve gıda krizine yol açan en önemli sebepler arasındadır (Özkaya vd., 2021: 11). Şirketlerin üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri üzerinde kontrole sahip olduğu bu sistemde, çiftçiler yoksullaşmakta ve proleterleşmekte, tek ürün yetiştiriciliği, sertifikalı tohum kullanımı ve yoğun kimyasal kullanımı teşvik edilmektedir.

Gıda sistemine hak temelli bir yaklaşımı merkeze alan gıda egemenliği yaklaşımı, sadece yüksek teknoloji, ucuz emek ile doğal kaynakları sınırsız bir şekilde kullanarak üretimi artırmayı hedefleyen gıda sisteminde sosyal, ekonomik ve ekolojik eşitsizliklerin derinleştiğini göstermektedir (Çobanoğlu, 2021: 272). Gıdanın üretim ve tüketim süreçlerini bir bütün olarak ele alan gıda egemenliği yaklaşımı, üretim ve tüketim organizasyonunun eşitlik temelinde örgütlenmesini gerektirmektedir. Nyeleni Gıda Egemenliği Forumu raporunda belirtildiği gibi gıda egemenliği yaklaşımı gıda krizini aşma ve iklim değişikliğini önleme konusunda piyasa odaklı iktisadi ve teknik çözüm önerileri sunan gıda güvenliği yaklaşımından farklı olarak “ekolojik olarak uygun üretim, dağıtım ve tüketime, sosyal-ekonomik adalete ve yerel gıda sistemlerine vurgu yapar” (Nyeleni Gıda Egemenliği Forumu, 2015: 1). “Gıda sistemlerini yerelleştirme” ilkesine dayalı bu yaklaşım üreticileri “gıdayla ilgili karar verme süreçlerinin merkezine alır” (Nyeleni Gıda Egemenliği Forumu, 2015: 6). Üreticiler endüstriyel tarım sisteminden farklı olarak yerel gıda üretim ve dağıtım süreçlerini yönetme gücüne sahip olmalıdırlar. Dolayısıyla bu yaklaşım serbest piyasa koşullarına göre gıda üretim ve dağıtım koşullarına karşı çıkar ve iklim adaleti ve sürdürülebilir gıda üretimi sağlamak için üreticinin üretim araçları üzerinde kontrolüne ve yerel bilgisine dayanan bir üretim organizasyonunu destekler. Stockholm Resilience Centre (SRC) 2022 yılında yayımladığı raporunda da Ukrayna

Savaşı, pandemi ve iklim krizi karşısında İŖveç'te derinleŖen gıda krizi karşısında üretici, tüketici ve politika yapıcı ve uygulayıcıları da kapsayan farklı aktörler arasında endüstriyel tarım uygulamalarına karşı alternatif bir strateji oluşturulması önerilmektedir (Stockholm Resilience Centre, 2022: 16). Bu strateji kapsamında ekosistemi ve üreticileri olumsuz etkileyen fosil yakıt, sertifikalı tohum ve kimyasal gübre kullanımını içeren endüstriyel tarım uygulamalarına karşı yerel ve yenilenebilir tarımsal girdi kullanımına dayalı tarımsal üretim organizasyonu oluşturulması hedeflenmektedir. Üreticilerin doğal gübre, yenilenebilir enerji kullanımını içeren agro-ekolojik tarım uygulamalarını teşvik ederek, karbon sekestrasyonun artırılması, biyo-çeşitliliğin ve toprağın korunması ve böylelikle iklim krizinin olumsuz etkileri ile mücadele edilmesi mümkündür (Stockholm Resilience Centre, 2022: 11).

Gıda egemenliğı kavramıyla yakından ilişkili olan tohum egemenliğı (seed sovereignty) ile yerel tohum çeşitlerinin özel şirketler veya işletmeler tarafından metaya dönüştürölüp artı değer elde etme amacıyla çiftçiye satılmasına karşı çıkılmaktadır. Bu kavrama göre çiftçiler, tohumların üretim ve dağıtım süreçleri üzerinde kontrol sahibi olmalıdırlar (Wittman, 2009: 809). Çiftçinin üretim araçlarına yabancılaşmasını ifade eden metalaşmaya alternatif olarak yadigâr tohumlar çiftçiler arasında değiş tokuş edilmekte, hediye olarak verilmekte, kültürel bir miras ve yerel belleğin parçası ve biyolojik çeşitliliğı koruma aracı olarak görölmektedir (Pistorius ve van Wijk, 1999; Bezner Kerr, 2013). Değişen çevre ve iklim koşullarına, hastalık ve zararlılara karşı biyo-teknolojik yöntemler kullanılarak üretilmiş, genetiğı ile oynanmış tohumlara kıyasla daha dayanıklı olan yadigâr tohumlar, genetik kaynakların ve biyo-çeşitliliğın korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılması için oldukça önemlidir. Bu yüzden küresel ölçekte pek çok kuruluş yadigâr tohumlar konusunda bilgi sahibi olan çiftçiler ile demokratik ve katılımcı bir tohumculuk ağı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Brush, 2004).

Türkiye bağlamında yadigâr tohumlar, tarım politikaları, tohum dernekleri, devlete bağılı tarım işletmeleri ve çiftçiler arasındaki gıda egemenliğini gerçekleştirmeye yönelik verilen mücadeleleri yorumlamamız için önemli bir alandır. İktidarın tarım işletmelerinde uygulanan yeni yönetim stratejisi kapsamında 2017 yılından beri üreticiden yadigâr tohumlar toplanmakta, tescillenmekte, çoğaltılmakta, ekilmekte ve ürünler kooperatif marketlerde satılmaktadır. Bu yeni yönetim stratejisi, endüstriyel tarımın yol açtığı gıda krizi ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik çevre dostu reçete olarak sunulmaktadır. Bu makalede, biyoçeşitliliğı ve genetik kaynakları koruma adı altında uygulanan bu tohum yönetimini hedefleyen politik stratejiye odaklanılacaktır.

Makale kapsamında öncelikle makro tohum politikalarının ve bu politikaların tarım işletmelerinde uygulanmasına dair literatürün eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ardından devlete bağlı tarım işletmelerini ve yadigâr tohum uygulamalarını, üretim artışı ve kâr maksimizasyonuna dayalı teknik iktisadi anlatı içinde ele alan çalışmaların ötesine geçen alternatif kuramsal yaklaşım açıklanacaktır. Sürdürülebilir gıda sistemi oluşturmak için gıda sistemi içindeki üretim ve dağıtım süreçlerinin “sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik sonuçlarını birbirleriyle olan etkileşimlerine odaklanarak bütünsel bir yaklaşımla ele almak gereklidir”(Adaman, 2022: 7). Bu makale, bütünsel bir yaklaşımla yadigâr tohum planlamasıyla ilgili süreçlerde yer alan devlete bağlı tarım işletmelerinin, kamu kurumlarının, çiftçilerin ve tohum derneklerinin gıda sistemi içindeki ilişkilenmelerini yorumlama konusunda alternatif bir kuramsal yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu etkileşimleri ekolojik Marksist yaklaşımı ve James C. Scott’ın devletin doğal kaynaklarla ilgili planlamacı söylemi ve eleştirilerine ilişkin kuramsal yaklaşımını sentezleyerek yorumlamak, süreçlerin agro-ekolojik ve sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olarak işlemesi önündeki engellerin tespit edilmesini sağlayacaktır. Son kısımda, TİGEM’e (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne) bağlı iktisadi devlet teşekkülü statüsüne sahip tarım işletmeleri, ilgili kamu kurumları, yadigâr tohumların takas ve agro-ekolojik yöntemlerle üretimini destekleyen tohum dernekleri ve tohumları saklayan, üreten veya işletmeye veren-vermeyen çiftçiler arasındaki ilişkilerin nasıl yorumlanması gerektiğine odaklanarak, günümüz Türkiye’inde gıda egemenliğini gerçekleştirmeye yönelik araştırmalar için kuramsal yaklaşımla ilişkilendirilmiş bir yol haritası sunulacaktır. Böylelikle Türkiye bağlamında gıda krizinin yönetimine dair kuramsal tartışmaların yerel düzeyde tarım işletmeleri ve yadigâr tohumlar odağında nasıl cisimleştiğini göstererek literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Yadigâr tohum etrafında yürütülen mücadeleler ve müzakereler Türkiye’de gıda sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde kamu kurumları ve diğer aktörler arası politik ve sosyal etkileşimlerin dinamiklerini göstererek alana katkı sağlayacaktır.

Tohumculuk Sektöründe Tarım İşletmeleri ve Devlet-Sermaye-Üretici İlişkileri

Literatürde makro tohum politikalarındaki yadigâr tohumlarla ilgili son dönemdeki değişimleri tarım işletmeleri, gıda egemenliği ve iklim değişikliği ile bağlantılı olarak analiz eden bir çalışma mevcut değildir. Ancak çalışmalar devletin yerli tohum üretim ve satışını tamamen yasakladığı, ithal tohum kullanımını ve özel şirketleri desteklediği, kökeni 1980’li yıllara uzanan neoliberal tohum politikalarını anlamamız için önemli bilgiler sunmaktadır.

1980 sonrasında tarım ve gıda sektöründeki dönüşümleri ele alan bir çalışmada, uluslararasılaşma, özelleştirme ve deregülasyon politikalarına bağlı olarak tohumculuk sektöründe yerli ve yabancı özel şirketlerin sözleşmeli tarım yoluyla veya doğrudan sertifikalı melez tohum dağıtarak üretim süreçlerini etkiledikleri açıklanmaktadır (Yenal ve Keyder, 2014: 135). Tohum fiyatlarının özel sektöre bırakılmasını sağlayan yasa (1983), tohum ithalatı yapan özel şirketlere sübvansiyon ve düşük faizli kredi sağlayan yasa (1985) ve ithal tohumlar için vergi muafiyeti sağlayan yasa (1988) tohum sektöründe özelleşmeyi desteklemiştir (Aygören, 2011).

Avrupa Birliği uyum programı kapsamında 2006 yılında yürürlüğe giren 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu, sertifikalı tohumların alınmasını şart koşmuş ve sertifikasız yerel tohumların alımını ve satışını yasaklamıştır. Bu kanun kapsamında devlet yadigâr tohumların üretim ve satışını denetim altında tutmaya başlamış ve sadece sertifikalı tohum eken çiftçiye mali destek sağlamaya başlamıştır (Yıldırım, 2018). Böylelikle kendi tohumlarını üreten çiftçiye verilen devlet desteği kesilmiş ve çiftçi yerel tohumunu satamaz hale getirilmiştir. Ayrıca bu yasa ile tarım sektöründe özel şirketler daha fazla söz hakkına sahip olmuşlardır. Özel sektör tarafından üretilen sertifikalı tohumların üretim ve satışını destekleyen bu kanun, çiftçiye tohum tedariki için piyasaya bağımlı hale getirmiştir. Özel şirketler 1995 yılında tohumların %3'ünü üretirken, bu oran 2006'da %20'ye, 2017'de ise %67'ye çıkmıştır (Nizam ve Yenal, 2020: 8). Son dönemde ise tohum piyasasında özelleşmeyi ve ithalatı destekleyen politikaların yanında tohum sektöründe devlet kurumlarının aktif şekilde rol oynadığı yerli tohumları korumaya yönelik politikalar geliştirildiğini görüyoruz.

2017 yılından beri ülkemizde gıda kriziyle mücadele kapsamında yadigâr tohumlara verilen önem artmıştır. Mirasımız Yerel Tohum ve Ata Tohum Projesi gibi projelerle Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı ekipler tarafından çiftçilerden toplanan yerel tohumların, tarım işletmelerinde tanımlanması, üretilmesi ve kooperatif marketlerde satılması hedeflenmektedir. Bu ekipler topladıkları tohumları TİGEM tarım işletmelerine, TAGEM (Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü) ve BÜGEM'e (Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü) iletmektedirler. 03.09.2019 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Yerel Çeşitlerin Kayıt Altına Alınması, Üretilmesi ve Pazarlanmasına Dair Yönetmelik yerel tohumların kayıt altına alınması, çoğaltılması, pazarlanması ve sürdürülebilir kullanımına dair hedefleri ve ilgili devlet kurumları arasındaki görev dağılımını belirlemektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Yönetmeliğe göre ilk aşamada yadigâr tohumları elinde

bulunduran gerçek veya tüzel kişiler tohumları il veya ilçe müdürlüklerine, işletme veya araştırma enstitülerine götürerek ön başvuruda bulunurlar. Ön başvuru sonrası teslim alınan tohumlar tescillenme için araştırma enstitülerine gönderilir ve tescillenen tohumlar BÜGEM ve TİGEM tarım işletmelerinde çoğaltılır. Tohumları tanımlama ve tescilleme süreçlerinde BÜGEM, TİGEM ve TAGEM yadigâr tohumların tanımlanması, çoğaltılması ve tescili için iş birliği içinde çalışmaktadır.

Bursa Karacabey Tarım İşletmesi, Eskişehir Anadolu Tarım İşletmesi ve Ankara Polatlı Tarım İşletmesi yadigâr tohumlarla gıda üretimi konusunda ismi ön plana çıkan iktisadi devlet teşekkülleridir. Bu işletmelerde kabak, fasulye, barbunya, biber, patlıcan ve karpuz tescillenmiş yadigâr tohumlardan üretilmiş ve kooperatif marketlerde satışa sunulmuştur. 2019 yılı sonunda proje kapsamında toplanan farklı türde tohumların sayısı 1.131'e ulaşmıştır ve 2022 yılı sonunda 42 çeşidin daha tescillenmesi hedeflenmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Yadigâr tohumlardan elde edilen 60 ton ürün 11 mağazada satışa sunulmuştur. Böylelikle yerel tohumların üretim ve satışını yasaklayan ve bu tohumların yerine ithal sertifikalı tohum kullanımını şart koşan tohum politikaları yanında devletin tohum sektöründe daha aktif rol aldığı politikaların da uygulanmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Kalkınma planlarına baktığımızda devletin gıda ve iklim krizi ile mücadele kapsamında yadigâr tohumların korunmasına politik önem atfettiğini görüyoruz. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) 80. Maddesi'nde "..... değişen iklime uygun bitki ve hayvan türlerinin geliştirilmesi, çevre ve biyolojik çeşitliliğin korunması önem kazanmakta, daha az kaynakla gıda talebinin karşılanabilmesi için nitelikli işgücü ve teknolojiye ihtiyaç artmaktadır" ifadesiyle genetik kaynakların yönetiminde devletin aktif rol alması gerekliliği açıkça ifade edilmiş ve 412. maddede "tohum alanında biyolojik çeşitliliğimiz korunacak ve sürdürülebilir hale getirilmesi sağlanacaktır" ifadesine yer verilmiştir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 11, 90). 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı'nın Tarım ve Gıda başlığı altındaki 491. maddede de "bitkisel üretimde planlı üretime geçilerek, nitelikli genetik materyal kullanılarak verimin yükseltilmesi" konusundaki politik hedef tanımlanmaktadır. Bu hedef kapsamında sertifikalı tohumluk üretimi desteklenecek ve "yurt içinde geliştirilen çeşitler" kullanılması teşvik edilecektir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 99).

Devlete bağlı tarım işletmeleri, yerli tohumların biyoçeşitliliğinin korunmasına yönelik politik hedef kapsamında önemli bir işleve sahiptir. TİGEM'in 2019-

2023 Stratejik Planı'nda misyonu "tarım ve tarıma dayalı sanayi için tohumluk, damızlık ve hammadde üretmek, gen kaynaklarını korumak"; temel değerleri ise "yönetimde ortak akıl ve katılımçılık, üretimde çevreye duyarlılık, iletişimde çok boyutluluk- etkililik" olarak tanımlanmaktadır (TİGEM, 2019: 1). Planın 1. hedefinin 5. maddesine göre "ülkemiz gen kaynaklarının korunması adına 1.027 çeşitte Ata tohumlarının çoğaltılması ve tanımlanması konusunda çalışmalar yapılacaktır" (TİGEM, 2019: 47). Bu hedef kapsamında 2023 yılında 1.300 çeşidin çoğaltılması hedeflenmiştir. Bu konudaki ihtiyaçlar "ülkemizde Ata tohumların kaybolmaması için vatandaşın elinde bulunan tohumların toplanması, örneklerin uygun koşullarda gen bankalarında saklanması" ve ata tohumlarla ilgili "mevzuat güncellenmesi" olarak tanımlanmıştır (TİGEM, 2019: 53). TİGEM'in bu hedef kapsamında 2023 yılı için tarımsal üretimde verim ve kaliteyi artırmak için 679.489.000 TL bütçe ayıracağı tahmini maliyet tablosunda belirtilmiştir (TİGEM, 2019: 90). Ankara, Bursa ve Eskişehir'deki tarım işletmelerinde uygulanan yeni tohum planlama stratejisi kapsamında yadigâr tohumlar üreticiden toplanmakta, tescillenmekte, çoğaltılmakta, ekilmekte ve ürünler kooperatif marketlerde satılmaktadır.

Tarım işletmelerini analiz eden çalışmalarda bu işletmeler sadece makro tarım politikaları ile sınırlı bir şekilde ele alınmaktadır. Kurumların amaç ve özelliklerinin tarifinde ve ilgili literatürde bu kurumların teknik iktisadi özellikleri öne çıkarılmıştır. Bu makale, bu teknik iktisadi anlatının ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Tarım işletmelerinin vizyonu, "stratejik önemdeki tohumluk ve damızlıkta öncü, tarıma dayalı sanayi için bitkisel ve hayvansal üretim yapan, gen kaynaklarını koruyan, kalitesiyle rekabeti artıran, dinamizmi ve güvenilirliği yüksek kuruluş olmaktadır" (TİGEM, 2019: 1). İşletmelerde tarım sektöründe ürün çeşitliliğini ve ürün kalitesini artırmak için araştırma ve eğitim faaliyetleri yürütülmekte, tohumlar çiftçiden alınmakta, çoğaltılmakta ve tescillenmekte, fideleri üretilmekte ve yetiştiricilere dağıtılmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ve Ankara Gazi Orman Çiftliği, Silifke Numune Çiftliği, Yalova, Tarsus ve Dörtüyl Numune Çiftlikleri hayvancılık ve bitkisel üretim konusunda çiftçilere yeni tarım teknolojisi ve modern teknikleri öğretmeyi hedeflemiştir (İnan ve Yaşar, 2015: 272). 1937 yılında tahıl üretimine ve tohum ekimine odaklanmış Zirai Kombinalar kurulmuştur. Bu işletmeler ilerleyen süreçte hayvancılık alanında da faaliyet gösteren ziraat işletmelerine dönüşmüşlerdir. 1950 yılında devlet ziraat işletmeleri ve ziraat kombinaları birleşerek devlet üretim çiftliklerine dönüşmüştür (Altuntaş, 1999: 1). 20.06.1983 tarihinde 60 sayılı Kanun ile bu çiftlikler

hara ve inekhaneleri de içine alarak Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı hale gelmişlerdir (Doğaner, 1992: 160). En çok İç Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşan tarım işletmeleri geniş alanlarda kuru tarım yapmakta, tohumluk tahıl çeşitleri, yem bitkileri üretmekte, fidancılık ve hayvancılık faaliyetleri yürütmektedirler. 1987 yılında Türkiye'de 38 tarım işletmesinin toplam arazi varlığı 3.765 km'dir ve 10.000 tonun üzerinde tohumluk dağıtılmıştır (Doğaner, 1992: 166, 170).

Kamu İktisadi Kuruluşu olarak kurulan TİGEM, 1994 yılında İktisadi Devlet Teşekkülü olmuştur. Tarım sektörünün en önemli girdilerinden olan sertifikalı tohum ve damızlık üretip dağıtan ve tarıma dayalı sanayiye geliştirmeyi amaçlayan bir kurumdur: "Tohumluk üretim kapasitesini artırmak, özel teşebbüs ile tohumculukla ilgili milli tedarik sistemini geliştirmek, uluslararası rekabet gücüne sahip bir tohumculuk sektörüne öncülük etmek temel politikasını oluşturmaktadır." (İnan ve Yaşar, 2015: 273). Tarım sektöründe araştırma, uygulama ve eğitim faaliyetleri yürütmektedir. 2014 yılında TİGEM'e bağlı 19'u özel sektör firmalarına kiraya verilmiş 37 işletmenin arazi varlığı 3.584.222 dekar olarak tespit edilmiştir (İnan ve Yaşar, 2015: 274). 04.07.2003 tarihli ve 2003-T-13 sayılı Yetki ile özel sektörün sermaye birikiminden faydalanmak için özel sektörle ortak şirketleşme faaliyetleri başlamıştır. Kullanılabilir arazilerin tarım sektörüne yatırım yapmak isteyen özel sektöre kiralanmaya başlaması sonucu devlet mülkiyetindeki tarım işletmelerinin sayısı azalmaya başlamıştır.

Türkiye'de 2022 yılında 18'i özel sektöre kiralanmış, 17'si iktisadi devlet teşekkülü olan toplam 35 tarım işletmesi bulunmaktadır. Devlet tarafından ata tohum projelerinin yürütüldüğü işletmelerden biri olan Ankara Polatlı Tarım İşletmesi 1937'de Polatlı grubu adına kurulmuş ve 1950'de Devlet Üretme Çiftliği olarak faaliyette bulunmaya başlamıştır. 1984'ten beri ise TİGEM bünyesinde faaliyet göstermektedir. İç Anadolu Bölgesi Yukarı Sakarya bölgesinde Polatlı ilçesinin 54 km güneyinde yer alan işletme; 215.870 dekar arazide, 5.669 dekar sulak alanda 45 memur, 57 işçi ve 238 taşeron eleman istihdam etmektedir. İşletmenin sertifikalı tohum dağıtımı 2018'de 10.909 ton iken, 2022'de 11.096 tona ulaşmıştır. İşletmede hem bitkisel üretim hem de sığır ve koyun yetiştiriciliği faaliyetleri yürütülmektedir. İşletmede üretilen sertifikalı tohumlar Bezostaja 1, Tosunbey, Reis ekmeçlik buğday, Altınova 2002 fiğ tohumu, Fatih, Özerbey 03 konunga tohumlarıdır. İşletmede üretilen bitkisel tohumlar 2018 yılında 220 ton iken 2023 yılında 260 ton bitkisel tohum üretilmesi planlanmıştır (TİGEM, 2024). Marmara Bölgesi'nde 1984 yılından beri TİGEM'e bağlı

faaliyet gösteren Bursa Karacabey Tarım İşletmesi'nin tarihi ise 1300 yılında kurulmuş olan Çiftlikat-ı Hümayun'a ve 1926 yılında Ziraat Vekaleti bünyesinde kurulan Karacabey Harası'na uzanmaktadır (TİGEM, 2024c). 49.524 dekarı ekilebilir arazisinin 89 bin dekarı ekilebilir arazidir. 2023 yılı verilerine göre işletmede 74 memur, 59 işçi ve 283 hizmet alımı yapılarak istihdam edilen toplam 416 çalışan bulunmaktadır. İşletmede sığırcılık, koyunculuk, safkan Arap atı yetiştiriciliğinin yanı sıra sertifikalı buğday, hibrit mısır, yonca, fiğ ve yem tohumları üretimi yapılmaktadır (TİGEM, 2024c). 1815 yılında Çiftlikat-ı Hümayun olarak kurulup 1908'de arazileri hazineye devredilen Eskişehir'deki tarım işletmesi ise, 1934 yılında Çifteler Harası adıyla faaliyetlerine yeniden başlamıştır. 1984 yılında TİGEM'e bağlanan Eskişehir Anadolu Tarım İşletmesi'nin toplam alanı 45 bin dekar, ekilebilir alanı ise 32.255 dekadır. 2023 yılındaki verilere göre işletmede istihdam edilen kişi sayısı 252'dir. Bu kişilerin 59'u memur, 27'si işçidir ve 166'sı hizmet alımı ile çalışmaktadır (TİGEM, 2024d). İşletmede sertifikalı buğday, tritikale, fiğ, yonca ve yem üretimi yapılmaktadır.

Tarım işletmelerine ilişkin çalışmalarda işletmelerin sadece üretim maliyetini etkileyen teknik özellikleri (makine ve teçhizat varlığı, arazi büyüklüğü, ürün çeşitleri vs.) tanımlanmaktadır. Çiftçiye tohum ve damızlık temin etmek amacıyla 1944 yılında Zirai Kombina adı altında kurulan Ulaş Tarım İşletmesi, tarımsal üretimi artırmak amacıyla kurulmuştur. Alçak plato alanında kurulan işletme ekili dikili alanlarının büyük kısmını tahıl ve yem bitkisi üretimine ayırmıştır. Makine eksikliğinin işletmenin zarar etmesine yol açtığı tespit edilmiştir (Garipoğlu, 1995). Konya ilinde sertifikalı tohum üreten işletmelerin yapısı incelenirken de personel yapısı, laboratuvar varlığı ve sermaye bileşenleri üzerinde durulmuştur. İşletmenin sahibi olduğu arazi dışında, kiraladıkları arazilerde de sözleşmeli üretim yaptıkları görülmüştür. En çok sertifikalı buğday, arpa ve yonca tohumu üreten işletmenin Ar-Ge destek kaynaklarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir (Çelik ve Nazlı, 2014). Kırklareli Tarım İşletmelerinin mekanizasyon düzeyine bakan bir başka çalışmada da işgücünü verimli kullanmak ve üretim maliyetlerini azaltmaya yönelik kuru sulu tarım arazisi büyüklüğü, traktör varlığı, işçi sayısı ve diğer tarım aletlerinin sayılarına yönelik veriler üzerinde durulmuştur (Kayhan vd., 2017). Bu çalışmalarda işletmenin organizasyon ve planlaması geliştirilirse doğal kaynakların en kârlı ve verimli şekilde kullanılacağı düşünülmektedir. Bu makalenin en önemli hedeflerinden biri; devlete bağlı tarım işletmesini üretimi artırmaya, ücretli emeğe, tohum metalaşmasına ve kâr odaklı işleyişe dayalı olarak ele alan teknik iktisadi analizlerin ötesine geçerek işletme ile çiftçi ve tohum dernekleri arasındaki etkileşimin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik boyutlarını göstermektir.

Üretici bakış açısından tarım işletmelerinin geliştirdiği sertifikalı tohumların nasıl değerlendirileceğine ilişkin yürütülen sayılı çalışmaya baktığımızda da üreticilerin tarımsal üretimde verim ve kâr artırma mantığıyla hareket eden bireyler olarak betimlendiklerini görüyoruz. Çorum ilinde makarnalık buğday üreticileri, TAGEM Araştırma Enstitüleri tarafından geliştirilen sertifikalı Çeşit-1252 buğday çeşidini uygun tohum fiyatı, yüksek verim, kalite, çeşidin bölgedeki toprak yapısına ve iklime uygunluğu ve piyasada satış fiyatı yüksekliği sebepleriyle tercih etmektedirler (Taşçı vd., 2020). Bu etkenler üreticinin yüksek üretim maliyetlerini düşürmektedir. Benzer şekilde Kayseri’de TAGEM tarafından tescillenmiş sertifikalı Kızıltan 91 ve Bayraktar 2000 buğday tohumluklarını kullanan üreticilerin, bölgedeki yaban domuzlarının kılçıklı oldukları için yiyemedikleri, daha kaliteli ve verim potansiyeli yüksek olan bu çeşitleri tercih ettikleri tespit edilmiştir (Taşçı vd., 2023). Bu çalışmalarda işletmelerden tohum alan üreticilerin davranışları üzerinde durulmuş, ancak bu makalenin odak noktalarından biri olan tohum tedarik zincirinin ilk halkasında üreticiden tohum alma sürecindeki üretici davranışları incelenmemiştir. Ayrıca sertifikalı tohum kullanan üreticilerin tamamen iktisadi rasyonalite ve kârlarını maksimize etme amacı ile hareket ettikleri ve kullandıkları tohum çeşidini seçtikleri düşünülmektedir. Üretim için gereken tarımsal girdilerin fiyatının yüksekliği, üreticiyi piyasada en yüksek fiyata satabileceği ürünün en ucuz, verimli ve kaliteli tohum çeşidine yönlendirmektedir. Bu çalışmalara göre sosyal ve kültürel etkenlerden bağımsız olarak çiftçiler her zaman kâr maksimizasyonu sağlamaya yönelik kararlar almakta, verimi yüksek sertifikalı tohumları kolektif olarak tercih etmektedirler.

Oysa ekonomik faktörler kadar sosyal ve kültürel etkenler de üreticilerin tercih ve davranışlarını etkilemektedir. Kesişimsel bir perspektiften sınıf, yaş, toplumsal cinsiyet, medeni durum ve kültürel değerler çiftçilerin yadigâr tohumları saklama, seçme, üretme ve dağıtmaya ilişkin davranışlarını ve söylemlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, Malavi’de tohumların özelleşmesi ve çiftçinin tohum almasına yönelik devlet desteğinin kesilmesi sonucu küçük üreticiler biyo-çeşitliliği korumayı hedefleyen yerli tohumlar yerine sertifikalı tohumları almak zorunda kalmışlardır. Bu durum yoksul ve toprağa erişimi olmayan çiftçilerin endüstriyel tarım sistemi içinde daha da yoksullaşmasına yol açmıştır (Bezner Kerr, 2013: 868). Malavi’ye ilişkin başka bir çalışmada toprak sahibi olmayan ortakçı ve kiracı çiftçiler ile mali durumu daha iyi olan çiftçiler arasında yadigâr tohum değiş tokuşu yapılmadığı bulunmuştur; çünkü kiracılar yerel topluluğun daimî üyeleri olarak görülmemektedirler (Bezner Kerr, 2005). Bu piyasa odaklı sistemde

çiftçiler arasında geliri ve toprağı olmayan belirli gruplar tarımsal üretim ve dağıtım süreçleri üzerindeki kontrollerini kaybetmişlerdir.

Tohum saklama ve kullanımı ile yerel kültür, değerler, doğaya, tarıma ve gıdaya yaklaşım arasında sıkı bir bağıntı olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Meksika’da çiftçilerin mısırla birlikte onunla uyumlu yetişen patates, kabak ve bezelye ekerek maksimum verim aldıkları geçimlik stratejileri ve gıda kültürleri Amerika’dan ithal edilen genetiğı ile oynanmış mısır tohumu transferi sonucu tahrip edilmiştir (McAfee, 2003). Malavi’de akrabalık ilişkilerinin çiftçinin yadigâr tohum saklama ve kuşaklararası aktarım pratiklerini etkilediğı bulunmuştur. Örneğın, evlenen bir kadına annesi vefat edene kadar her yıl düzenli olarak yerli börölce, yerfıstığı ve fasulye tohumları anne veya babası tarafından armağan edilmektedir. Kadınlara, aileleri evlilik hediyesi olarak yadigâr tohumlar vermekte ancak kiracılar gibi aynı köyden olmayan, boşanmış ve dul kalmış kadınlara tohum verilmemektedir (Bezner Kerr, 2013: 881). Bir başka çalışmada da Kırşehir’de yaşlı, ekonomik durumu iyi ve sadece tarım sektöründeki üretim ile geçinen üreticilerin kendi deneyimleri ile hareket ettikleri ve özel sektör, kamu kurum ve kuruluşlarından gelen uzmanlaşmaya dayalı tohum, gübre, ilaç kullanımı vs. konularındaki yenilikçi bilgilerin kullanımını reddettikleri bulunmuştur (Özdemir ve Kan, 2020).

Toplumsal cinsiyet perspektifinden kadınların doğal kaynak yönetimi ve kullanımını ele alan çalışmalarda da kadınların toplumsal cinsiyet rolleri dolayısıyla ve tarımsal üretim organizasyonu içindeki yerlerinden dolayı tohum saklama konusunda aktif rol üstlendikleri vurgulanmaktadır. Kadınlar tohumları saklama, seçme, kurutma, ilaçlama, saklama kabı seçme gibi bilgilere sahiptirler ve uygun tohumlardan yiyecek hazırlama, toplanan yiyecekleri konserve, turşu vs. yaparak muhafaza etme işlerinden sorumludurlar. Ancak bu işleri yapma nedenleri doğaya yakınlıkları değil, belirli ataerkil toplumsal cinsiyet düzeni içinde sosyalleşmiş olmalarıdır (Arıbal, 2020: 179). UNDP tarafından hazırlanmış “Gender Climate Change and Community Based Adaptation” başlıklı raporda belirtildiğı gibi kadınlar tarımsal üretime ve gıda alanına erkeklere kıyasla daha fazla katıldıkları için iklim değışikliğinden daha fazla etkilenmekte ve tohum, su gibi doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılabilmesi için daha fazla çaba sarf etmektedirler (UNDP, 2015). Raporda biyo-çeşitliliğı koruma, gıda krizi ve iklim değışikliğini önleme konusunda kadınların doğrudan doğal kaynakları yönettikleri kalkınma projelerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Geleneksel tarım bilgisi, çiftçilerin tohum seçiminden, ekim yapılacak toprağın belirlenmesine kadar uzanan tarım pratiklerine ilişkin ekosistemle ilgili bilgi birikimlerini kapsamaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan ancak çiftçilerin gözlem ve deneyimleri sonucu değişen bu bilgi birikimi kapsamında seçilen geleneksel tohum çeşitleri, küresel iklim değişikliği ile mücadele etmek ve gıda güvenliğini sağlamak için önemlidir (Özertan ve Aksoy, 2023: 92; Nizam ve Yenal, 2020). Coğrafyaya genetik olarak uyumlu olan bu tohum çeşitleri iklim değişikliklerine karşı daha dirençlidir ve bu yüzden çiftçilerin geleneksel bilgisinden faydalanılması sürdürülebilir gıda üretimini sağlamak için oldukça önemlidir. Ayrıca geleneksel tohum çeşitlerinin ekildiği tarım pratiklerinde kimyasal gübre kullanılmadığı için ekolojik ayak izi düşüktür. Avrupa Birliği Tarım İçin Avrupa İnovasyon Ortaklığı Komisyon Raporları'nda (EUP-AGRI) ve Tarımsal Bilgi, Bilim ve Teknolojilerin Uluslararası Değerlendirilmesi Raporu'nda (IAASTD) kamu politikalarında bu bilgi ile bilimsel bilginin bir arada değerlendirilmesi ve çiftçilerle uzmanların bir araya getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (European Commission, 2022; IAASTD, 2009).

Üretim artışı ve kâr maksimizasyonu amacıyla yerli tohumları piyasalaştıran iktisadi yaklaşıma yönelik eleştirilerden biri de uzmanların çiftçi ihtiyaçlarını ve çiftçilerin tohumla ilgili bilgi birikimini göznetmeden hareket etmeleridir. Örneğin, Kars'ta yadigâr tohum olan Kavılca buğdayını eken çiftçiler ile yeni teknoloji kullanarak gerçekleşecek üretim ile verimin artacağını anlatan ziraat mühendisleri arasında asimetrik güç ilişkisi olduğu bulunmuştur. Çiftçiler, zor iklim şartlarında toprağın sürdürülebilir şekilde kullanılacağı daha farklı bir verimlilik anlayışının geliştirilmesi için mühendislere bilgilerinin aktarmadıklarını belirtmişlerdir (Aksoy ve Öz, 2020). Buğday üreticileri arasında sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaşması konusunda çiftçilerle yürütülen başka bir çalışmada da tarım sektöründe faaliyet gösteren kurumların yapısal olarak yerel iklim, toprak ve üretim ihtiyaçlarını gözeten bir yapıda olmadığını bulmuştur. Doğrudan ekim, yerel tohum kullanımı ve sürdürülebilir tarım konusunda uzmanlardan destek görmeyen çiftçiler, uygulamanın avantaj ve dezavantajları konusundaki bilgiyi diğer genç, eğitilmiş ve orta ve büyük ölçekli işletme sahibi çiftçilerden öğrenmektedir (Nizam vd., 2022: 24-26).

Bu makale aşağıda geliştirilen kuramsal çerçeve kapsamında devletin yerli tohumları planlamaya yönelik yeni stratejisini tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Devlete bağlı tarım işletmelerinin teknik, iktisadi ve apolitik analizlerinin ötesine geçerek, işletme ile çiftçiler arası etkileşimin sosyal,

kültürel, ekonomik ve politik boyutlarını gösterecek alternatif bir kuramsal yaklaşım geliştirecektir. Bu yaklaşımla, hem iktidarın yadigâr tohumun mübadele değerini kullanım değerine üstün tutan tohum planlamasının doğa ve birey arası yabancılaşmayı nasıl derinleştirdiği yorumlanacak, hem de çiftçilerin sosyo-ekonomik konumlarının yadigâr tohumları saklama, satma veya değiş tokuş etme davranışları üzerindeki etkileri irdelenecektir. Böylelikle yadigâr tohumlarla ilgili farklı aktörler arası politik mücadelelerin dinamikleri anlamlandırılabilir.

Marksist Ekoloji Politik ve Tohum Planlama Aklının Eleştirisi

Neoliberal dönemde sermaye birikim sürecinin parçası olarak doğanın ve emeğin farklı yönetim stratejileri ile metalaşma süreçlerini açıklamak için “doğanın neoliberalleştirilmesi” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram “çevresel yönetime ilişkin neoliberal politika araçları yoluyla (özelleştirme, ticarileşme, keyfi yönetim, denetimsizleştirme gibi) doğanın sermaye birikimine dâhil edilmesi ve bu kapsamda hem dönüştürülmesi hem de sermayeleştirilmesi kastedilmektedir” (Erçandarlı, 2021: 996). Hükümetler, kapitalist üretim tarzı ve ilişkilerinde yapısal bir dönüşüm önermeden çevre-dostu reçetelerle ekolojik krizi aşmayı hedeflemektedir. Sermayenin doğal kaynak üzerindeki tahakkümünü daha da güçlendiren bu reçetelerle ekolojik kriz ve küçük çiftçinin üretim ve çalışma koşulları daha da kötüleşmiştir. Yerel tohumların satışını ve üretimini yasaklayan kanunların uygulandığı, çiftçilerin özel şirketlerin temin ettiği tek kullanımlık GDO’lu terminatör tohumları girdi olarak kullandıkları ve sözleşmeli üretim yaptıkları süreçte, üreticilerle doğa arasındaki “metabolik yarık” derinleşmiştir. Karl Marx toplum ve doğa arasındaki diyalektik ilişki sonucu ortaya çıkan metabolik yarığı, doğa ve insan arasındaki çelişkili ve dinamik ilişkileri tanımlamak için kullanır. Marx “metabolizma” kavramı ile “insanın doğayla emek aracılığıyla kurduğu ilişkisi” kastetmektedir (Foster, 2001: 212). Neoliberal yönetim çerçevesinde “doğanın kurtarılması iddiasıyla “sürdürülebilir” ve “akılcı” kullanım ön plana çıkarılarak yeni metalaştırma süreçleri için yeni meşrulaştırma alanları icat edilmektedir” (Erçandarlı, 2021: 1003). Dolayısıyla kapitalizm kendi yarattığı ekolojik tahribatı aşmak için doğanın çevre-dostu yönetimi kisvesi altında doğal kaynakların metalaştırılması sürecini hızlandırmıştır. Özelleştirme, ticarileştirme, doğal kaynakların yasal olarak sahiplenilmesi ve yeni biyo-teknolojik yöntemlerle kapitalizm genişlemektedir.

Doğanın neoliberalleşme süreçleri sonucunda bireyle doğa arasındaki yabancılaşma artmakta, doğal kaynaklar metalaşmakta ve üreticiler doğal

kaynaklar üzerindeki kontrol ve kullanım haklarını yitirmektedirler. 2000 sonrası dönemde iklim krizini önleme ve biyoçeşitliliği korumak kavramlarından yola çıkarak orman planlamasında meydana gelen dönüşüm de bu süreçlere örnek olarak verilebilir. Uzmanlık bilgisine ve bilimsel hesaplamalara dayalı orman yönetimi ile “yoğun üretim rejimi ile korumanın eşzamanlı olarak gerçekleşebileceği” öne sürülmüştür (Önder Özşeker, 2024: 241). Küresel düzeyde ekosistemi koruma söylemi ormanda kapitalist üretim rejiminin nasıl devam ettiğini gizlemekte ve apolitikleştirmektedir. Doğayı koruyan çevre yönetimi perspektifinden ormanların karbon depolamasının önemi vurgulanırken, ormanların ürettikleri karbonu piyasada satılan bir metaya dönüştüren neoliberal strateji kapsamında finans piyasasında yeni aktörler ve şirketler ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda devletler karbon tutma kapasitesiyle ilgili yerel projeler yürütmektedir. Dolayısıyla “... korumacı ve kapitalist mantıkları yalnızca karşıt güçler olarak değil, aynı zamanda iktidarın dolaştığı geniş ağlar aracılığıyla birbirine bağlı mantıklar olarak” yorumlanabilir (Önder Özşeker, 2024: 242). Bilimsel bilgi ve tekniklerin politikliğini göstererek gerçek anlamda korumacı planlamalar yapmak mümkün olabilecektir.

Benzer bir perspektifle Türkiye’de de 2017 yılından beri yadigâr tohumlar yönetilmesi gereken bir nesne olarak sorunlaştırılmakta; müdahale, hesaplama, sadeleştirme, üretim süreçlerine müdahale ve işletmede ekim alanları yaratan planlama ile tohum, doğa, bir yönetim alanına dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yadigâr tohumu bir bilgi nesne haline getiren iktidarın tohumla ilgili kullandığı söylemler, rasyonel bilimsel bilgiler ve bu bilgilere dayanan uygulamalar gıda krizini çözmek için yadigâr tohumların üretim ve dolaşım süreçlerini tarım işletmelerinde ve ilgili kamu kuruluşlarında yönetmeyi meşrulaştırır. Yadigâr tohumları kayıt altına almayı, biyo-teknolojik uygulamalarla çimlendirmeyi, çoğaltarak, işletme toprağında ekip, yetiştirmeyi ve ürünleri kooperatif marketlere satmayı meşrulaştırmak için tohumu iktisadi bir kaynak, bir meta olarak gören bilimsel bir söylem kullanılmaktadır. Bu söyleme göre ülkenin genetik kaynaklarını ve biyoçeşitliliği korumak ve gıda krizi ile mücadele etmek için devlet, yadigâr tohum üretim ve dağıtım süreçlerini denetlemelidir. Bu söylemde yadigâr tohumu, devlet tarafından korunması ve yönetilmesi gereken doğal bir kaynak olarak betimlenir. Gıda krizini aşmak için devletin yasal düzenleme, planlama ve uygulamalarla yadigâr tohumu metalaştırması rasyonel, apolitik, bilimsel bilgi olarak sunulur. Üreticinin yadigâr tohuma atfettiği yerel anlamları, tohumun kültürel hafızadaki yerini ve kullanım değerlerini görmezden gelen, bu basitleştirilmiş temsil sisteminin politikliğini tartışmaya açmak

gereklidir. Böylelikle yeni yönetim stratejisi sonucunda üretici ve doğa arası metabolik yarılmanın nasıl derinleştirildiği açıklanabilecektir.

Üreticilerin yerel tohumların üretim ve dağıtım süreçleri üzerindeki kontrollerini kaybettikleri bu tohum planlama stratejisi, gıda ve tohum egemenliği yaklaşımları ile çelişmektedir. Tarımsal üretim ve dağıtım süreçlerinin eşitlik ve hak temelinde yeniden yapılandırılmasını öngören bu yaklaşımlara göre yerel tohumlar artı değer üretmek için metalaştırılmamalı ve üreticilerin tohumla ilgili bilgi ve birikimine dayalı bir tohum planlama yapılmalıdır. Ancak devlet yadigâr tohumlarla ilgili yeni stratejisi ile doğal kaynakları sermaye birikim süreçlerine eklemektedir. Metabolik yarılmanın derinleştiği neoliberal süreçlerde üreticiler tohumun üretimi ve saklanmasına dair bilgilerini ve tohum üzerindeki mülkiyet haklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Çok uluslu şirketler tohum üretimi ve dolaşımıyla ilgili bilgiyi tekellerine almaya başlamışlardır. Tohumlarla ilgili genetik materyalin toplanması, teknoloji ve Ar-Ge alanında tohumla ilgili yaşanan gelişmelerle sermayenin tohum üretim ve dağıtım süreçlerinde egemenlik kurması hedeflenmiştir. Uluslararası şirketlerin ürettikleri genetiği değiştirilmiş tohumlar, hibrit tohumlarla üreticiyi tohum piyasasına bağımlı hale getirmişler ve tohumların yeniden kullanımını ve üretimini engellemişlerdir (Özcan, 2017: 2193). Amerika’da Monsanto, Dupont, Almanya’da Bayer CS gibi şirketler oluşturdukları küresel tohum pazarında biyo-teknolojik yöntemlerle üretilmiş tohumları patentlemekte, fikri mülkiyet haklarını almakta ve üreticileri bu tohumları kullanmak zorunda bırakmaktadır (Shiva, 2017: 105-110). Ayrıca sözleşmeli tarım uygulamalarıyla üreticiler tohumu, gübreyi, ilacı vs. satın alarak belirli bir alanda belirli niteliklere sahip ürünü, belirli miktarda üretecek sözleşmeler yapmaktadırlar (Nizam, 2020: 166). Böylelikle üreticiler üretim ve dağıtım süreçlerinde kontrollerini kaybetmektedirler.

2006’da Torino’da Tohumun Geleceği Üzerine Hazırlanan Manifesto’da neoliberal paradigma şöyle tanımlanmıştır: “yaşayan sistemleri, çıktı miktarı maksimize edebilecek olan makinelere indirgeyen ve tüm ekinler ve çeşitlilikler için “en iyisini” arayan bu “mekanik ütopyanın” özelliklerinden biri de, üretimi farklı ekosistemlere ve kültürel geleneklere uyumlu hale getirmek yerine, çevresel koşulları üretim sistemine uydurmaya çalışmasıdır” (Shiva, 2017: 105). Bu ütopya yerine üreticilerin tohumu saklama, kullanma, takas ve geliştirme haklarını destekleyen yeni bir tohum paradigmasıyla tohum çeşitliliğinin ve genetik kaynakların gerçek anlamda korunmasının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Manifesto’da tohum

yasalarının “tohumun özgürlüğünü” ve “çiftçilerin bağımsızlığını” koruyacak şekilde yeniden planlanması gerektiği vurgulanmıştır (Shiva, 2017: 115). Fikri mülkiyet hakları, patent kanunları, tohumların takasının yasaklanması, çiftçilerin bilgi ve deneyimleriyle tohumları geliştirme özgürlüğü ve genetik kaynaklara yaptıkları katkının yok sayılması neoliberal yönetim stratejilerinin parçasıdır. Bu makalede irdelenen yeni neoliberal yönetim stratejisi kapsamında tarım işletmelerinde belirli yadigâr tohumların kayıt altına alınıp tescillenmesi, işletme toprağında ekilip, devlete ait kooperatif marketlerde satılması ve bunun gıda kriziyle mücadelede bir buluş olarak sunulması da çiftçilerin o tohumlara içkin olan emeğini, tohumların farklı kullanım değerlerini ve tohumun yeniden üretimini mümkün kılan toplumsal birikim ve hafızayı yok saymaktadır. Oysa “tohumların korunması, sürdürülmesi, bakımı ve tohum hakkındaki bilgi birikimi tohumlardan yararlanan insanlara dayanmalı ve onların içerisinde köklenmiş olmalıdır” (Shiva, 2017: 118). Tohumları geliştirmek için kullanılan stratejiler çiftçilerin bilgi ve birikimlerine dayanmalıdır ve onların aktif özneler olarak politika yapım ve uygulama süreçlerine katılımını gerektirmektedir. Çiftçinin suyla ve toprakla tohumların etkileşimine, tohumların kuraklığa direncine ve farklı yetiştirme biçimlerine ilişkin bilgi, kültür ve geleneklerinin ve yerel gıda kültürlerinin yok edilmemesi gerekir.

Ekonomik büyüme ve verimlilik odaklı planlama mantığının eleştirilmesi devlet, sermaye ve doğa yönetiminin nasıl işlediğini anlamlandırmak için önemlidir. James Scott, *Seeing Like a State* kitabında doğal kaynakların sermaye birikim sürecinde ticari ve bürokratik mantıkla yönetimini öngören planlamacı aklı açıklamakta ve eleştirmektedir. Tarımsal üretim sürecinde kullanılan toprak, orman, su, tohum gibi girdilere ilişkin planlamalar ve uygulamalarla kapitalist doğa yönetişimini meşrulaştırmak için doğa-insan arası etkileşimleri “inceltip basitleştiren” (“*thin simplifications*”) ve “okunaklı” (“*legible*”) hale getiren evrensel, apolitik, bilimsel ve teknik bilgiler devletler tarafından kullanılmaktadır (Scott, 1998: 309). Bu hegemonik bilgi, doğal kaynaklarla ilgili yerel bilgi ve deneyimleri yok sayar ve bilgi hiyerarşisi yaratır. Örneğin, iktidarın 18. yüzyılda Prusya ve Saksonya’da icat ettiği bilimsel orman yönetimi ile orman sadece kereste ve odun temini için yeniden planlanmıştır. Doğayla birey arasındaki etkileşimler, ormanın avlanma, yiyecek temini, dini ibadet için kullanımını içeren kullanım değerleri yok sayılmıştır (Scott, 1998: 11-13). Orman bir habitat olarak değil, sermaye birikim sürecinin parçası olarak verimlilik ve kâr esaslarına göre yönetilmeye çalışılmıştır. Planlamacı formal epistemolojiyi benimseyen hükümetler, doğal kaynakları en düşük maliyetle en fazla üretim için gözetim

ve denetim altında tutulmasına ilişkin “bilginin nasıl sistemleştirileceğini, ifade edileceğini ve kanıtlanacağını” bilirler ve bu apolitik, ideal ve bilimsel bilgiyi kullanarak doğal kaynakların yönetimini meşrulaştırırlar (Scott, 1998: 320).

Scott’ın perspektifi kullanılarak bu makalede odaklanılan tarım işletmelerinin güncel strateji ve eylem planlarının içerik analizini yaptığımızda yadigâr tohumlarla ilgili planlamacı söylemin ardında gizlenen politik ajanda ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, TİGEM’in 2024-2028 yıllarını kapsayan strateji planında, işletmelerin faaliyetlerini etkileyen dış etkenlerle ilgili kısımda “tarımda geleneksel yöntemlerle üretim yapılması” bir “sosyokültürel tehdit” olarak tanımlanmıştır (2024: 30). Risk analizine dayalı üretim metotları ile küresel iklim değişikliklerinin tarım sektörü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak stratejileri geliştirme konusunda yapılan planlamada çiftçiler işletmenin paydaş listesinde de yer almamaktadır (TİGEM, 2024: 17). Dolayısıyla üreticilerin bilgi birikimi ve deneyimlerinin tohumlarla ilgili planlamada ikincilleştirildiğini, tehdit olarak görüldüğünü ve planlama süreçlerinden tamamen dışlandıklarını görüyoruz.

TİGEM tarafından 2023 yılında yayınlanan Tohumculuk Sektör Raporu’nda da tohum planlama ve yönetimine yönelik söyleme göre, iklim değişikliği ve gıda krizi ile mücadele kapsamında genetik kaynakları ve biyoçeşitliliği korumak için en etkili ve bilimsel yöntemler, sertifikalı tohum üretimi ve kullanımı ve yadigâr tohumların kayıt, tescil ve çoğaltımının tarım işletmelerinde yapılmasıdır. Rapora göre “sertifikalı tohum, fiziksel, biyolojik ve genetik değerler bakımından özellikleri belirlenen ve resmi makamlarca bu özellikleri belgelenen materyal demektir” (TİGEM, 2024a: 6). Bu planlamacı akla göre, özel sektör kuruluşları veya tarım işletmeleri tarafından belgelenmeyen tohumların biyolojik çeşitlilik için önemi yoktur. Tohum bir “girdi” olarak “ileri teknoloji kullanarak elde edilen ve yüksek gelir getiren, ekonomik değere, stratejik öneme sahip bir üründür” (TİGEM, 2024a: 6). İşletme için sertifikalı tohum kullanımı verimliliği artırmak, üretim maliyetini düşürmek ve üretimi artırmak için en önemli girdidir. Tohumların mübadele değeri esas olduğu için Scott’ın tabiriyle doğal kaynakları okunabilir, hesaplanabilir ve öngörülebilir şekilde yönetmeyi öngören bu söylemde tohumların üretici için farklı kullanım değerlerinin önemi yoktur.

Genetik bilimi, kaliteli tohum çeşitlendirme ve ıslah etme teknolojileri, hibrit melez tohum üretme teknolojisini içeren biyoteknolojik gelişmeler ve özel sektör güdümlü tohum ticareti ivme kazanmaya devam etmektedir.

Böylelikle tohum, gıda kriziyle mücadelede verimliliği ve üretim miktarını artırmak için yeni biyoteknolojik tekniklerin denendiği en önemli meta haline gelmiştir. Uluslararası tohum ticareti 1970-2020 yılları arasında 31 kat artmış ve ABD, Hollanda ve Fransa'nın öncü olduğu tohum ticareti değeri 2020 yılı sonunda 31 milyar USD olmuştur (TİGEM, 2024a: 7). Tarım ve Orman Bakanlığı istatistiklerine göre Türkiye'nin 2002 tohum ithalatı 55,3 milyon USD iken 2023'te 250 milyon USD olmuştur (TİGEM, 2024a: 10).

Özelleştirme ve serbestleştirmelerle ulusal tohum sektöründe özel sektörün rolü artmış olsa da devlet tohum çeşitlerinin ve genetik kaynakların kayıt altına alınması, tohumların üretimi, sertifikasyonu ve ticareti konusunda önemli rol oynamaktadır. Devlet, hukuki olarak yerel tohumların üretim satışlarını yasaklama, sertifikalı tohum üreticilerine devlet tarafından destek sunulması, tohumla ilgili dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması, yerel tohumların devlet eliyle çiftçiden toplanıp, tescillenmesi, çoğaltılması ve işletme topraklarında ekilmesi ve kooperatif marketlerde ürün satışıyla tohum sektörünün regülasyonunda politik rol oynamaktadır. Tahıl, endüstri yem bitkileri ve sebzeler bu sektörde TİGEM'in ürettiği en önemli ürünlerdir. 2023 yılında ülkemizde faaliyet gösteren 1.102 tohumculuk kuruluşunun 287'si TİGEM bayisidir. TİGEM 2023 yılında 36,3 milyon değerinde sertifikalı tohum satmıştır (TİGEM, 2024a: 38). Ancak 2024-2028 yıllarını kapsayan stratejik plandaki tespitlerden TİGEM'in yerel tohumlarla ilgili planlama stratejisinin tam anlamıyla hegemonya kuramadığını görüyoruz. "TİGEM adına tescilli bitkisel üretim materyalinin yetersiz olması" ve bu konuda Ar-Ge çalışmalarının yetersizliği belgede vurgulanmıştır (TİGEM, 2024: 22). "Tohumluk üretimi" ve "TİGEM adına tescilli tohum çeşidinin artırılması", TİGEM'in gelecekte odaklanması gereken en önemli faaliyetler arasında listelenmiştir (TİGEM, 2024: 21).

Tohumu metalaştıran bu strateji çerçevesinde hem üreticiler yerli tohumlar üzerindeki kontrollerini kaybetmekte, hem de sadece erişilebilen yadigâr tohumların tescillenmesi, çoğaltılması ve üretimi ve diğer yerli tohumların üretim ve satışının hukuki olarak yasaklanması sonucu biyoçeşitlilik zarar görmektedir. İnsanla doğa arasındaki metabolik ilişkilenebilirliği hiçe sayan bu tohum planlama stratejisinin üreticiler üzerinde tam anlamıyla tahakküm kurması mümkün değildir. James C. Scott köylülerin kapitalist sistemde tohumun meta değerini önceleyen bilimsel söyleme karşı, tohumun farklı kullanım değerlerini önceleyen bilgi ve birikimlerini mētis kavramı ile açıklamaktadır. Üreticilerin mētisini hiçe sayan planlamacı akıl, başarısızlığa mahkûmdur. Kurumsal hegemonya oluşturulmasını önleyen bu alternatif bilgi biçimleri tohumun siyasi bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir.

Mētis, “devlet ve teknik kurumlar tarafından kullanılan daha genel ve soyut bilgiye karşı yerel deneyime gömülü bilgi biçimlerini “ifade eder (Scott, 1998: 311). “Yerel teknik bilgi, halk bilgeliği, pratik beceriler” sayesinde üreticiler ekolojik krizleri yönetebilirler ve riskleri azaltabilirler (Scott, 1998: 313). Mētis flora ve bitkilerle ilgili nesilden nesile aktarılan, deneyimlere dayanan bağlamsal ve dinamik bir bilgi türüdür. Örneğin, hangi bitkinin tıbbi tedavi amacıyla kullanılacağı, hangisinin zehirli olduğu, zararlı böceklerden tohumların nasıl korunacağı vs. üreticilerin deneyim ve pratiğine dayanan bilgi birikimine işaret eder (Scott, 1998: 323).

Scott’ın vurguladığı bir diğer önemli nokta mētisin homojen bir bilgi olmamasıdır. Üreticinin sınıfsal konumu, toplumsal cinsiyeti, yaşı gibi etkenler mētisi doğrudan etkilemektedir. İncelenmiş, tek boyutlu, mekanik planlamacı söylemin aksine çok boyutlu bilgi ve birikimleri ifade eden mētis, tüm üreticiler tarafından aynı şekilde paylaşılmaz (Scott, 1998: 332). Daha fazla geçimlik üretim yapan ve daha yoksul üreticinin mētisiyle piyasa için üretim yapan üreticinin mētisi birbirinden farklıdır (Scott, 1998: 335). Gıda temini için tohumları seçen, saklayan ve gelecek nesillere aktaran, yerel kültürü koruyan kadınların bilgeliği ve deneyimleri erkeklerinkinden farklıdır (Shiva, 2017: 103).

Endüstriyel gıda rejimine ve doğanın neoliberalleşmesine karşı köylülerin tohum ve gıda egemenliği için verdikleri mücadeleler, giderek daha netleşmektedir. Küresel ve yerel ölçekte tarımsal üretimin alternatif plan ve yönetimi konusunda köylü hareketleri ortaya çıkmaktadır. La Via Campesina ve Gıda Egemenliği Hareketi endüstriyel tarımın, çevresel felaketleri artırmasına ve gıda sistemini daha kırılgan hale getirmesine işaret eder ve alternatif bir tarımsal üretim yöntemi olan agro-ekolojiyi önermektedir (Nizam, 2020: 145). “Agro-ekoloji köylülerin, çiftçilerin ve aktivistlerin etkin olduğu bir küresel hareket içinde gelişen ve gıda egemenliği, kırsal reform, kooperatif modeli ve biyoçeşitliliğin korunmasını sağlayan alternatif bir sistem yaklaşımıdır” (Nizam, 2020: 155). Ekoloji siyasetinin taraflarından biri olan üreticiler kapitalist tarım sistemine alternatif politik özneler olarak suyun ticarileşmesine, hidroelektrik santralleri kurulmasına, sertifikalı tohumların kullanımına karşı örgütlenmekte ve doğanın sermaye birikim sürecine “kıtlaşma, tükenme, yok olma” algısı üretilerek bir kaynak olarak eklemelenmesine karşı çıkmaktadırlar (Üstün, 2021: 35).

Tohumculuk sektöründe özel şirketlerin egemenliğinin artması, yerel tohumların kullanımının yasaklanması, tohumların patentlenmesi ve hibrit

tohumların kullanıldığı monokültür tarımının yaygınlaşması karşısında da alternatif hareketler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Hindistan'da Monsanto şirketi tarafından piyasaya sürülen genetiği ile oynanmış pamuk tohumu, çiftçilerin bir kısmının borç krizine girmesine ve intihara sürüklenmelerine yol açmıştır. Kadınların önderliğinde ortaya çıkan Navdanya hareketi tohumculuk sektöründe özel şirketlerin egemenlik kurmasına karşı yerel üreticilerin biyoçeşitlilikle ilgili bilgi birikiminin müşterek kullanımı fikrini savunmuştur (Shiva, 2016: 208). Bu fikirden yola çıkarak Tamil Nadu'da 2004 yılındaki tsunamiden ve Kashmir Vadisi'nde 2005 yılındaki depremden etkilenen üreticilere yerel çeltik tohumları dağıtarak alternatif tarımsal üretim alanları oluşturmuşlardır (Shiva, 2016: 210). Tohum egemenliğinin sağlanmasına yönelik ortaya çıkan alternatif hareketler farklı biçimler alabilmektedir. Örneğin, 2017-2018 yıllarında Laos'un kuzeydoğu sınır bölgesinde hibrit mısır tohumlarının üretilmeye başlaması sonucu çiftçiler tohum almak için piyasaya bağımlı hale gelmişler, yoksullaşmışlar ve kimyasal girdilerin kullanımı toprağın yapısını bozmuştur (Cole, 2019: 251). Yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek isteyen çiftçiler orman bölgelerinde agro-ekolojik yerli tohumlarından alternatif mahsuller üretmeye başlamışlardır (Cole, 2019: 259). Bir başka çalışmada da 1999'da Kanada'da University of Guelph tarafından yerel tohumların patentlenmesine, özel mülkiyete dönüştürülmesine karşı yerel tohumlara lisanssızlık ("*copyleft*") ilkesine göre kamusal lisans sağlanmasını öngören yasal bir çerçeve önerilmektedir (Kloppenbrug, 2010: 376-377). Bitkisel gen kaynaklarının müşterek kullanım ve değiş tokuşunu meşrulaştıran, paylaşma ilkesine dayalı bu lisansla, üreticilerin tohum kullanım haklarına saygı duyulmuş ve üreticilere tohumu özgürce satma, üretme ve değiş tokuş etme hakkı verilmiştir.

Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta üreticiler endüstriyel tarıma karşı hep birlikte hareket eden homojen bir grup değildir ve agrosanayi ile küçük üreticiler arası çatışma ve bağımlılık ilişkilerini bir arada değerlendirmek gerekmektedir (Nizam, 2020). Örneğin, Fındıklı'da çay üreticileri Çağlayan ve Arılı dereleri üzerine yapılması planlanan HES projelerine başarılı bir şekilde karşı çıkabilmişler ve şirketlerin rüşvet ve tekliflerini reddetmişler, topraklarını satmamışlar, ormanın sit alanı ilan edilmesini sağlamışlar (Eren ve Büke, 2016: 333). Dolayısıyla tarım alanındaki sınıf ilişkilerine ve sermaye birikim süreçlerine bakmak ve bunun, üreticilerin hareketlere katılımını veya agro-ekolojik yöntemlerle üretime desteğini nasıl etkilediğini tartışmaya açmak önemlidir. Üreticiler arasında farklı ekonomik ve sosyal kırılma düzeyleri hareketlere ve agro-ekolojiye verilen desteği belirlemektedir.

Yerel tohumlar açısından düşündüğümüzde agro-ekolojik yöntemlerle üretim yapan, tohuma ve emeğine yabancılaşmamış, geçimlik üretim yapan küçük üreticinin mētisi, tarım işletmelerine tohum verme konusundaki gönüllülüğü ile geçinebilmek için tarım veya tarım-dışı bir sektörde emeğini satmak zorunda kalan ve sertifikalı tohum kullanarak agro-sanayiye bağımlı hale gelen üreticinin yerel tohumlara yaklaşımı farklı olacaktır. Tohumların kullanım değerlerinin hangi üretici için ne ölçüde mübadele değerine öncelenebileceğini ve bunun çiftçilerin yerli tohumlarla ilişkisini nasıl etkilediğini anlamlandırmak için doğaya ve insana yönelik ekolojik Marksist perspektif kullanılabilir. Bu perspektif metabolik yarılma süreçlerinde kırdan dönüşen sınıfsal ilişkilerle bağlantılı olarak üreticilerin yerel tohumların kullanımını üzerindeki egemenliğinin nasıl dönüştüğünü anlamlandırmak için önemli açılımlar sunmaktadır. Scott'ın planlamaya karşı tohumla ilgili üreticilerin sosyo-ekonomik konumlarına göre değişen çok katmanlı mētislerinin sınıfsal boyutunu vurgulamak için Marksist perspektif faydalı olacaktır.

Yerel tohumlar etrafında farklılaşan etkileşimleri gösteren materyalist perspektif tohumla ilgili planlama stratejilerini ve bu stratejilerin doğanın neoliberalleşmesiyle ilgili bağlantısını yorumlamak için de önemlidir. Bu anlamda Scott'ın doğal kaynakların sermaye birikim süreçlerine eklenmesi ve devletin bu kaynakların yönetiminde aktif rol aldığı planlamacı akla yönelik analizi ile Marx'ın toplum ve doğa arasındaki metabolik ilişkilenemenin tarihsel dönüşümüne dair yaptığı eleştiriler örtüşmektedir. Tarihi diyalektik materyalizm perspektifinden değerlendiren Marx, toplumla doğa arasındaki ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde nasıl değiştiğini ve metabolik yarılmanın nasıl derinleştiğini açıklamaktadır. İnsanlar tarih boyunca yaşamlarını sürdürme amacıyla doğa ile diyalektik-materyalist ilişkiye girmişlerdir. Doğa tarihi ve sınıfların tarihi arasındaki girift ilişkiler açıklanmalıdır. İngiltere'de tarımsal üretimin kapitalist dönüşümünü açıklarken ilk birikim sürecinde üreticilerin üretim araçları ve emekleri üzerindeki kontrollerini kaybettiklerini ve kullanım değeri yerine meta değerinin öncelenmeye başladığını açıklar. İnsanlar kendi emeklerine ve doğaya yabancılaştıkça artık değer üretimi ile sermaye birikimi artmakta ve doğa-insan arasındaki simbiyotik ilişki bozulmaktadır (Marx, 1976: 751). Mülksüzleştirilen ve üretim için gerekli olan girdiler üzerindeki kontrolünü kaybeden köylüler, kentte gelişen sanayide veya kırdan gelişen büyük tarım işletmelerinde proleterleşerek işçi sınıfına eklenecektir.

Üreticinin kendi emeğine ve tohumu da kapsayan üretim araçlarına yabancılaştığı ilk birikim sürecinde emek ve doğa arasındaki metabolik bağ

bozulmuş ve hem emek hem de üretim araçları sermaye boyunduruğu altına girmeye başlamıştır. Burjuvazi üretim ilişkilerini dönüştürerek, emeği ve doğal kaynakları metalaştırarak kendi varlığını sürdürmektedir. Marx ve Engels bu süreci *Komünist Manifesto*'da şöyle ifade etmişlerdir:

Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirilmeksizin var olamaz... Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye bile fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey buharlaşıyor... . (Marx ve Engels, 2008: 25)

Dolayısıyla tarımda kapitalist ilişkilerin konsolidasyonu için üreticilerin emekleri ve üretim araçları üzerindeki kontrol ve denetimlerini yitirmeleri, mübadele değerinin kullanım değerlerine üstün kılınması ve doğal kaynakların metalaşması gerekmektedir.

Marx'ın materyalist yöntemine göre henüz ilk birikim sürecine dâhil olmamış geçimlik tarım yapan üreticilerle doğa arasında kurulu olan metabolik ilişki çerçevesinde, bireyler tohumu hem tarımsal üretimin girdisi olarak kullanmışlar hem de bir sonraki yılda kendi yaşamlarını yeniden üretmek için tohumlarını ayırmışlar ve saklamışlardır. Böylelikle insanların emeklerine yabancılaşmadan doğayı düzenlediği ve denetlediği üretim sürecinde tohumun iki farklı kullanım değeri ortaya çıkmıştır (Evrensel, 2017: 2166). Daha sonra üreticinin yerli tohumunun bir kısmını geçimlik üretim için kullandığı, fazla kısmı artık ürünü ise para karşılığı olmadan mübadele ettiği süreçte de tohumlar “fenomenal” bir biçimde var olmuşlardır (Evrensel, 2017: 2170). Üreticinin henüz emeğine yabancılaşmadığı ve üretim için ücretsiz hane emeğini kullandığı bu aşamada tohumun hem kullanım hem de mübadele değeri önemlidir. Kapitalist üretim ilişkileri yerleştikçe üreticiler için tohumların kullanım değeri önemini yitirecektir ve üretim için tohumu piyasadan satın almak zorunda kalacaklardır (Evrensel, 2017: 2174). Doğal kaynaklarla toplum arası birlikteliği ifade eden dolaysız üretim sürecinin tahrip edildiği bu aşamada, üretim araçları ve emek metalaşmıştır. Üreticiler tohum girdisi ve bu girdinin nasıl üretileceğine dair bilgi ve kontrollerini giderek daha fazla oranda kaybetmektedirler.

Ancak tohum üzerinde sermayenin tahakküm sağlaması mümkün değildir. Harvey'in ifade ettiği gibi ilk birikim süreci sürekli devam eden bir süreçtir: “Sermayedarlar artı-değer üretebilmek için artı-ürün üretmek zorundadır; bu üretilen değer de sonrasında daha çok artı-değer meydana getirmek için yeniden yatırıma dönüştürülmelidir” (Harvey, 2009). Sermaye sürekli yeni

teknikler geliştirerek tohumu artık değer taşıyan bir meta haline getirmeye çalışmaktadır. Fakat üreticinin üretim aracı ve girdi olarak yerli tohumlarla olan ilişkisi farklı şekillerde devam etmektedir. Üreticiler için tohumun saklanması, seçilmesi, ekilmesiyle ilgili deneyim ve bilginin aktarımı toplumsal yeniden üretimin ön koşuludur. En dayanıklı bitki genetik materyalini içeren, zararlılara karşı dayanıklı, sürdürülebilir tohumlarla ilgili bilgi aktarımıyla toplumsal bir miras ve hafıza oluşturulmuştur. Bugün tohumun mübadele değeri yerine kullanım değerini önceleyen yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen tohum takas şenlikleri üreticilerin hafıza ve bilgi aktarımının devamlılığını sağlamaktadır. Yedigâr tohumların dolaysız mübadelesi ile mētis yeniden üretilmektedir. Böylelikle tohum dolaşım süreci sonunda başka üreticiler için kullanım değerine dönüşmektedir. Bu örnekler yerli tohumların kullanım değerlerinin zorunlu olarak meta değerine dönüşmediğini göstermektedir.

Scott ve Marx'ın kuramsal yaklaşımları, sermaye birikim süreçlerinde doğal kaynaklarla toplum arası etkileşimleri yönetmeyi hedefleyen yeni planlamacı aklı anlamak ve eleştirmek için faydalı olacaktır. Öncelikle her iki yaklaşım yerel tohumların üretim ve satışını yasaklayan, sertifikalı tohum kullanımını teşvik eden devletin yeni bir tohum planlama stratejisi ile metabolik yarılmayı nasıl derinleştirdiğini anlamlandırmamız için önemlidir. Ekosistemi üretime uyumlu hale getirmeyi ve üretimi artırmayı hedefleyen planlamayla, üreticilerin yerel tohumlarla ilgili bilgi ve birikimleri, Scott'ın tabiriyle mētisleri, hiçe sayılmakta, biyo-çeşitliliği korumak ve gıda krizini önleme amacıyla planlamacılar yerel tohumları yönetmekte, planlamacılarla üreticiler arası bilgi hiyerarşisi kurulmakta ve üreticilerin tohum verme, saklama, değiş tokuş etme veya satma davranışlarının sosyo-ekonomik konumlarıyla ilişkileri göz ardı edilmektedir. Marksist perspektiften doğanın neoliberalleşmesi ve metabolik yarılmanın derinleşmesi anlamına gelen bu planlama stratejisi ile planlamanın nesnesi konumdaki üreticiler tohum üzerindeki kontrollerini kaybetmektedirler. Ancak her iki kuramcının da vurguladığı gibi bu stratejinin yerel tohumlarla ilgili alternatif bilgi, deneyim ve birikimler üzerinde tahakküm kurması mümkün değildir ve planlamacı aklın karşısında yükselen, endüstriyel tarıma karşı çıkan agro-ekolojik hareketler mevcuttur. Scott'ın vurguladığı gibi mētis homojen değildir ve üreticilerin toplumsal cinsiyet, sınıf, yaş gibi toplumsal konumları yerel tohumla ve agro-sanayi ile ilişkilerini, tohum verme ve saklama davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden tohum planlamasına yönelik yönetim stratejilerini, bu çok boyutlu ilişkilere referansla değerlendirmek gereklidir. Marksist perspektif, üreticilerin sosyo-ekonomik konumlarına göre değişen

çok katmanlı mētislerinin sınıfsal boyutunu vurgulamak için önemlidir. Kırsal dönüşüm süreçlerinde üretim organizasyonundaki değişimlere bağlı olarak üreticilerin ne ölçüde tohumların mübadele değerini kullanım değerine üstün tuttukları farklılaşmaktadır. Dolayısıyla gıda ve tohum egemenliğini sağlaması için üreticilerin sosyo-ekonomik konumlarına göre farklılaşan bilgi ve birikimlerine dayalı ekosistemi ve genetik kaynakları koruyacak alternatif bir yadigâr tohum planlaması yapılmalıdır. Tarım işletmeleri, ilgili kurumlar, çiftçiler ve tohum dernekleri arasındaki yadigâr tohumla ilgili alternatif bilgi biçimlerini, pratikleri ve etkileşimleri hesaba katan bir planlama oluşturmaya yönelik araştırma ajandası oluşturulmalıdır.

Tarım İşletmeleri ve Yadigâr Tohumla İlgili Etkileşimlerin Makro-Mezo-Mikro Düzeyde Yorumlanması

Makro tohum politikalarıyla ilgili belgelerin değerlendirmesi, ilgili tarım işletmelerinin ve kamu kurumlarının tohum planlamasına yönelik politik stratejiye yönelik değerlendirmeleri, bu planı uygulayan uzmanların çiftçilere bilgi aktarım süreçlerinin ve çiftçilerin ve tohum derneklerinin yadigâr tohumlarla ilgili devlet müdahaleciliğine yönelik faillik hallerinin araştırılması işletme ve üreticiler arası politik, sosyal ve ekonomik etkileşimlerin çok boyutluluğunu gösterecektir. Bu bölümde, bu etkileşimlerin makro, mezo ve mikro düzeyde nasıl incelenebileceğine dair öneriler sunulmaktadır. TİGEM örneğinde doğanın neoliberalleşmesi süreçlerinin parçası olan yadigâr tohumlarla ilgili planlamacı aklın analiz ve eleştirisine yönelik öneriler yukarıda betimlenen kuramsal çerçeveye ile ilişkilendirilerek açıklanacaktır.

Öncelikle ulusal makro tohum politikalarında yadigâr tohum konusunda ne tür politikalar yürütüldüğü araştırılmalıdır. Bu politikaların değerlendirmesi tohum planlamasının metabolik yarılmayı derinleştirecek şekilde nasıl yeniden kurgulandığını ve bu yeni kurguda yerel tohumların yerini anlamamızı sağlayacaktır. Tohum üretim ve ticareti ile ilgili yasal düzenlemeler (Organik Tarım Kanunu, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun, 5141 sayılı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ana Statüsü, 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, TİGEM Stratejik Planları, Kalkınma Planları) TİGEM faaliyet raporları, tohumculuk sektör raporları ve diğer ilgili yasa ve mevzuatlar incelenerek makro politikalarda yerel tohumların üretim ve ticaretinin nasıl ele alındığı incelenmelidir. Böylelikle tarım işletmesinin yapısı ve işleyişi, yadigâr tohumların üretimi ve dağıtımını konusunda çiftçilerle olan etkileşimin politik esasları ortaya konabilecektir. Üretim izni ve etiketleme

konusunda uyulacak hususlar, tohum çeşitlerinin kaydı, tohum sertifikasyon esasları, tohumluk kayıt ücreti, sertifikalı olmayan yadigâr tohumları satan ve üreten çiftçiye yönelik cezalar ve denetim süreçlerinin esasları ve çiftçi ile olan uyumsuzlukların çözümüne yönelik makro tohum politikaları tarım işletmesinin uygulama ve faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca bu politikalar, işletmenin amaç, faaliyet, statü ve çalışma konularını belirlediği için işletmenin teşkilat yapısını anlamamızı sağlayacaktır. TİGEM örneğinde yadigâr tohumlarla ilgili politikaların analizi mübadele değerini kullanım değerlerine üstün tutan, tohumları metalaştıran, doğa-birey arası metabolik yarılmayı derinleştiren planlamacı aklın unsurlarını ortaya çıkaracaktır.

Tohum politikalarının uygulayıcısı olan kamu kurumları arasındaki mezo düzeydeki ağ ilişkilerinin analizi de TİGEM örneğinde tohum planlama stratejisinin analizi için önemlidir. Yadigâr tohumların tanımlanması konusunda işletmelerin etkileşim içinde olduğu önemli kurumlar İl Tarım ve Orman Müdürlükleri, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü Tohumculuk Daire Başkanlığı ve TAGEM Araştırma Enstitüsü'dür. Yadigâr tohumları teslim alan, tarımsal girdi standart ve denetimlerini yürüten, tohum çeşitliliğini artırmayı hedefleyen, yerel tohumlarla ilgili uygulamalı ve stratejik araştırmalar yürüten bu kurumlar ile işletmeler arasındaki mezo düzeydeki ilişkiler, yasal mevzuatta gördükleri sorunlar ve faaliyetleri incelenmelidir. Bu araştırmalar yadigâr tohumlarla ilgili politikaları uygulayan kamu kurumlarının devletin yeni tohum planlama stratejisini nasıl değerlendirdiklerini ortaya çıkaracaktır.

Ayrıca tohum tedarik zincirinin başında yaşanan içerilme ve dışlanma süreçlerini analiz edecek çalışmalar, işletmelerin yadigâr tohumlara erişim sürecinde karşılaştığı sorunların tespit edilmesini ve bu sorunları çözmeye yönelik öneriler geliştirmemizi sağlayacaktır. Yerel tohumlara ilişkin bilgi birikimine sahip çiftçiler ile Ankara, Bursa ve Eskişehir TİGEM işletmeleri ve ilgili kamu kurumlarından ata tohumla ilgili bilimsel bilgiye sahip uzmanlar arasında bilgi aktarımının nasıl olduğunun soruşturulması da planlamacı aklın eleştirisini yapmak için önemlidir. Uzmanlarla çiftçiler arasında yerel tohumlarla ilişkili çift yönlü bilgi aktarımı sağlama konusunda ne tür sorunlar yaşandığı araştırılmalıdır. Ayrıca uzmanların çiftçi ihtiyaçlarını ve çiftçinin tohumlara ilişkin bilgi birikimini gözetmeden tek yönlü bilgi aktarımı yapması şüphesiz geleneksel bilgi birikimi ile bilimsel bilginin bir arada düşünülmesini ve bu konuda söz konusu aktörler arası başarılı bir etkileşim olmasını engelleyecektir. Diğer bir deyişle, yerel tohum kullanan veya saklayan üreticilerin bilgi ve birikimini, mêtisini, hiçe sayan ve üreticileri planlama sürecinde nesneleştiren, dışlayan bir planlama ile gıda

krizinin başarılı bir şekilde yönetilmesi mümkün değildir. Yadigâr tohumların toplanması sürecinde uzmanlarla üreticiler arasındaki bilgi aktarımıyla ilgili sorunların tanımlanması, tohumun devlete bağlı tarım işletmeleri üzerinden piyasalaştığı süreçte çiftçi ile uzmanlar arasında hiyerarşik olmayan ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu tespitler, üretici ve tarım işletmesinde çalışan uzmanlarda davranış değişikliği yaratmaya yönelik politik önerilerde bulunmamızı sağlayacaktır. Böylelikle çiftçilerin tarım bilgisi ile tarımsal araştırma ve teknolojilerin geliştirilmesini hedefleyen işletme arasında tamamlayıcı, çiftçiyi girdi temininde piyasaya bağımlı kılmayacak ve doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanımını öngören bir bilgi birikimine dayalı tohum planlaması yapılması mümkün olacaktır.

Tohum tedarik zincirindeki bir diğer önemli aktör bu alanda faaliyet gösteren iktidarın doğa birey arası yabancılaşmayı artıran ve tohumu metalaştıran planlama stratejisine karşı çıkan tohum dernekleridir. Bu dernekler gıda ve tohum egemenliği yaklaşımından yola çıkarak üreticilerin üretim ve dağıtım süreçleri üzerinde kontrole sahip olduğu bir yapıyı savunmaktadırlar. Yerli tohum üretimi, tohum tedarik zinciri ve sürdürülebilir ekosistem yönetimi konularında projeler yürüten ve çiftçilere yönelik tohum takas şenlikleri düzenleyen, agro-ekolojik üretim konusunda çalışmalar yürüten dernekler üzerine çalışmalar yürütülmelidir. Bu kuruluşlardan çalışanlarla yadigâr tohumların iyi ekosistem yönetimi ve sürdürülebilir gıda güvenliğini sağlama konularında yapılacak nitel araştırmalar, işletmelerin yadigâr tohumlara erişim sorunlarını çözmeye yönelik stratejiler geliştirmeleri için önemli bir bilgi kaynağı oluşturacaktır.

Bu derneklerde çalışanların bilgi ve birikimlerine dair yeni çalışmalar işletmenin sadece ücretli emek ve kâr odaklı işleyişine ve endüstriyel tohum üretimine dayanan hâkim iktisadi anlayışın ötesine geçilmesi için önemli bir katkı sunacaktır. Kapitalist süreçleri sorunsallaştırarak tohum egemenliği anlayışına dayalı faaliyetler yürüten bu kuruluşlar çiftçilerin öğrenme, karar alma ve iş yapma süreçlerine aktif olarak katıldıkları ve emeklerinin karşılıklarını aldıkları bir yapıyı savunmaktadırlar. Çiftçilerin bilgi ve birikimlerini hiçe sayarak elinde bulunan yerli tohumlara el koyulmasına, sertifikalandırma ve patentleme yoluyla tohumların özel mülkiyete dönüşmesine ("*biopiracy*") ve özel şirketler tarafından tohumların tescillenip satılmasına karşı tohum aktivizmini yürüten dernekler, gıda egemenliğinin ve güvenliğinin sağlanması için faaliyet gösteren önemli aktörlerden biridir (Peschard ve Randeria, 2020). 2000'li yıllarda Seferihisar Gödençe köyünde yerli tohum üretim ve satışını yasaklayan Kanun karşısında ortaya çıkan

alternatif ekolojik gıda ağları ve tohum aktivizmine ilişkin bir çalışmada, araştırmanın yürütüldüğü köyde Karakılçık buğday tohumunun çiftçi tarafından üretim ve satışı için yerel yönetimin ve kooperatiflerin desteği ile alternatif bir gıda ağı oluşturulduğu gösterilmiştir (Nizam ve Yenal, 2020). Böylelikle çiftçiler devletin yerel tohum üretimini yasaklayan tohum politikalarına müdahalede bulunabilmişlerdir. Tohumdan gıdanın tüketiciye ulaşmasına dek üreticilerin tarımsal süreçler üzerinde kontrol sahibi olduğu, yerel bilgi ve biyo-çeşitliliği koruyarak ürettiği ve tüketici ile üretici arasındaki yabancılaşmanın ortadan kalktığı bir yapıyı savunan bu dernekler üzerine araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmaların bulguları işletmelerle derneklerin yadigâr tohuma ilişkin farklı yaklaşımlarının ve faaliyetlerinin analizi, çiftçiler-dernekler ve tarım işletmeleri arasında yatay hiyerarşik olmayan ağ oluşturmanın imkân ve olasılıklarını gösterecektir. Tohum tedarik zincirinin ilk halkasında tohuma erişim sürecinde çiftçiler, tarım işletmeleri ve tohum dernekleri arası ilişkilere odaklanan araştırmalarla tespit edilecek sorunlar ve çözüm önerileri küresel gıda krizinin yönetim sürecine katkı sunacaktır.

Çiftçilerin yadigâr tohumlarla ilgili deneyimlerini homojenleştiren ve tektipleştiren iktisadi yaklaşımın ve verimlilik ve kâr odaklı çözüm önerilerinin neden başarısız olduğunu anlamamız için mikro düzeyde çiftçilerin tohumla ilgili tercih ve davranışlarının bağlamsallığına, mekânsallığına ve çeşitliliğine vurgu yapacak araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu araştırmaların bulguları çiftçilerin mêtisinin, yerel tohumları koruma ve kullanma konusundaki bilgi ve deneyimlerinin, sosyo-ekonomik konumlarına göre nasıl farklılaştığını gösterecektir. Mikro düzeyde TİGEM'e bağlı tarım işletmelerinin yerli tohumlar konusunda iletişim içinde olduğu üreticilere ulaşılmalı ve üreticilerin tohumlarını işletmeye verme(me) tercihleri incelenmelidir. Türkiye'de hangi üreticiden hangi yadigâr tohumluğun alındığına, hangi üreticinin hangi çeşidi kullandığına ve hangi çeşidin hangi kurum tarafından (TAGEM, TİGEM, özel şirket, üniversite vs.) kayıt altında tutulduğuna dair bir sistem bulunmamaktadır. BÜGEM kayıtlarında sertifikalı tohumlukların çeşitlerine göre kaç ton üretildiğine dair bilgi vardır ancak çeşitleri kullanan üretici sayısı, çeşitlerin bölge, il ve köy bazında dağılımını gösteren nicel veriler bulunmamaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü tarafından 2020-2021 yılları için yayımlanmış tescilli yerel çeşitler listesinde sadece 37 yerel tohumun adı, menşe bölgesi, tescilleyen araştırma enstitüsü müdürlüğü ve tescil tarihine ilişkin bilgiler yer almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü, 2021).

Çiftçilerle ilgili örnekleme oluşturacak evrenin büyüklüğü bilinmediği ve kayıt altına alınan yadigâr tohumların hangi üreticiden geldiğine dair istatistiksel bir veri olmadığı için TİGEM'e bağlı tarım işletmelerine yerli tohumlarını verme ve tescil ettirme konusunda hem daha istekli hem isteksiz olan üreticilerle nitel araştırmalar yürütülmelidir çünkü üreticiler homojen bir grup olarak planlamaya karşı çıkmazlar. Agro-sanayiye, sertifikalı tohuma olan bağımlılık düzeylerinin sosyo-ekonomik yapı içindeki konumlarına göre nasıl farklılaştığı analiz edilmelidir. Araştırmalarda çiftçilerin geleneksel tarım bilgisi ve yadigâr tohumlarla olan ilişkisi kültürel değerleri, sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş ve medeni durum bağımsız değişkenleri göz önünde tutularak kesişimsel bir perspektiften yorumlanmalıdır. Böylelikle yadigâr tohuma erişim ve kontrolü etkileyen toplumsal ilişkiler, yadigâr tohuma ve saklamaya atfedilen farklı yerel anlamlar ve kullanım değerleri ortaya çıkarılacaktır. Bu araştırmaların bulguları tarım işletmelerinin yadigâr tohumlara erişim sürecinde yaşadıkları sorunların tespit edilmesini ve tarım işletmelerinin bu toplumsal ilişkileri hesaba katan uygulamalar geliştirmelerini sağlayacaktır. Böylelikle çiftçinin yadigâr tohumlarla ilgili karar alma ve uygulama süreçlerine doğrudan katılımı sağlanabilecektir.

Sonuç Yerine

Sermaye gıda güvenliğini sağlamak için anahtar öneme sahip tohumun kullanım değeri üzerinde hegemonya kurmak için farklı stratejiler kullanılmaktadır. Sözleşmeli üreticilik ve uluslararası şirketler tarafından genetiği değiştirilmiş ithal tohumların kullanımı, üreticinin tohuma sahip olmasını engelleyen stratejilere örnek olarak verilebilir. Tohumu metalaştıran, mübadele değerini ön plana çıkaran bu tür stratejilerle üretici en önemli üretim araçlarından biri olan tohum üzerindeki kontrolünü kaybetmekte ve üretimi sürdürmek için piyasaya bağımlı hale getirilmektedir. Bu makalede tohumculuk sektöründe uygulanmaya başlayan yeni bir stratejiye, devlet tarafından tarım işletmeleri aracılığıyla yadigâr tohumların metalaştırılması ve sermaye birikim sürecine eklenmesi stratejisine dikkat çekilmektedir. Yadigâr tohumların üreticiden alınarak metalaştırıldığı, işletmede çoğaltılıp, işletme toprağında üretildiği ve devletin kooperatif marketlerinde satışının yapıldığı, tohum üretim ve dağıtım süreçleriyle ilgili politik planlamanın ardındaki mantığı ve varsayımları James C. Scott'ın planlamacı akıl eleştirisini ve Marksist doğa-birey arasındaki ilişkiyi değerlendiren diyalektik perspektifi kullanarak çözümlenmek Türkiye'de yadigâr tohumları korumaya yönelik devlet tarafından geliştirilen bilimsel söylem, planlama ve uygulamaların apolitik olmadığını göstermektedir. Üretim ve dağıtım süreçlerine politik bir müdahale biçimi olan bu planlamaların eleştirel çözümlenmesi yadigâr tohumlar etrafında örülen politik mücadeleyi anlamlandırmak için önemlidir.

Gıda krizinin başarılı şekilde yönetilmesi için mētis ve tohum planlama söylemi arasındaki politik mücadelenin unsurlarının deşifre edilmesi gerekmektedir. Hem neoliberal sürecin parçası olarak metabolik yarıлма derinleşmekte, hem buna karşı da alternatif agro-ekolojik hareket ve mētis varlığını devam ettirmektedir. Ancak sadece yerel ölçekte üreticiler tarafından saklanan tohumlar gıda krizini çözemez. Ayrıca sosyo-ekonomik farklılıkları sebebiyle tüm üreticiler, homojen bir grup olarak planlamaya karşı çıkmazlar. Üreticilerin, sertifikalı tohum ve agro-sanayi ile olan bağımlılık ve çatışma ilişkileri bir arada düşünölmeli ve sosyo-ekonomik farklılıkların yerli tohumları koruma ve kullanmayla ilgili bilgi birikimi ve deneyimleri nasıl etkilediği araştırılmalıdır. Öte yandan mētisi hiçe sayan ve tohumu sadece girdi olarak gören planlamacı akıl başarısızlığa mahkúmdur. İşletme yerel tohum kullanan üreticileri kendine tehdit olarak görmek yerine onların bilgi ve birikimini üretim sürecine dâhil etmeli ve üreticileri planlama sürecine aktif özneler olarak katmalıdır. Bu makaledeki kuramsal tartışmalar ışığında tohum üretim ve dolaşım ilişkisi yeniden düşünölmeli ve konunun nasıl araştırılması gerektiğine dair izlekten yola çıkarak yeni araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmalarda günümüz konjonktüründe Türkiye’de tohum planlamasının metabolik yarılmayı daha da derinleştirecek şekilde nasıl yeniden kurgulandığına, tohum politikalarındaki dönüşüme ve üreticilerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu politikalara gösterdikleri reflekslere, alternatif söylemlere ve uygulamalara dikkat çekilmelidir. Ancak bu farklı politik söylemler ve pratikler kapsamlı bir şekilde çözümlenirse gıda krizini başarılı bir şekilde yönetmeyi sağlayabilecek alternatif politik bir dilin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Adaman F (2022). *Sürdürülebilir ve Dirençli Bir Gıda Sistemi: Türkiye Analizi*. İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi.

Aksoy Z ve Öz Ö (2020). Production of Traditional Agricultural Knowledge and Rethinking Agricultural Research From Farmers’ Perspective: A Case from Turkey. *Journal of Rural Studies*, 80, 291-301.

Arıbal B (2020). Tohumları Koruyan Kadınlar Söyleminin Düşündürdükleri: Ekolojik Gıda Hareketinde Özcülük ve Bakım Emeginin Eşitsiz Bölüşümü. İçinde: S Değirmenci ve Ö Işıl (der), *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor*, 1. Baskı, İstanbul: Notabene Yayınları, 169-197.

Aygören E (2011). *Türkiye’de Tohumculuk Sektörü*, 1. Baskı, Ankara: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları.

Bezner Kerr R (2005). Food Security in Northern Malawi: Historical Context and

The Significance of Gender, Kinship Relations and Entitlements. *Journal of Southern African Studies*, 31, 53–74.

Bezner Kerr R (2013). Seed Struggles and Food Sovereignty in Northern Malawi. *Journal of Peasant Studies*, 40(5), 867-897.

Brush S A (2004). *Farmers` Bounty: Locating Crop Diversity in the Contemporary World*. New Haven: Yale University Press.

Büke A ve Eren Z C (2016). Sen Aklini Mu Yedun Çocuk? Neoliberalizm, Değersizleşme ve HES Karşıtı Hareketler: Fındıklı Direnişi Örneği. İçinde: C Aksu vd. (der), *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 313-339.

Cole R (2019). Across the Mountain Tracks: Global Agri-Food Networks and Agrarian Change in Laos Northeast Borderlands. (Basılmamış Doktora Tezi). Singapore: National University of Singapore.

Çelik Y ve Nazlı T (2014). Konya İlinde Sertifikalı Tohum Üreten İşletmelerin Yapısal Analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 1(2), 124-131.

Çobanoğlu A (2021). Tarımsal Üretimde Verimlilik: Endüstriyel Tarım Sisteminin Agroekolojik Eleştirisi. İçinde: T Özkaya vd. (der), *Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün*, İstanbul: Metis Yayınları.

Doğaner S (1992). Türkiye’de Tarım İşletmeleri ve Faaliyetleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 3, 159-174.

European Innovation Partnership (EIP) (2022). *EIP-AGRI Workshop On Conversion To Organic Farming: Final Report*. EIP-AGRI Agriculture and Innovation. <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/publications/eip-agri-workshop-conversion-organic-farming-final.html> 2022 Son erişim tarihi, 12.06.2024.

Erçandırılı Y (2021). Dünya Metabolizmasında Yarıık: COVID-19, Ekoloji ve Neoliberalizmin Diyalektik Birlikteliği Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 993- 1018.

Evrensel Ö (2017). Tohumların Metalaşma Biçimleri: Teorik Bir Çerçeve. *Çalışma ve Toplum*, 4, 2157-2208.

Food and Agricultural Organization (FAO) (2023). *The State of Food Security and Nutrition In The World*. FAO. <https://www.fao.org/publications/home/fao-flagship-publications/the-state-of-food-security-and-nutrition-in-the-world/en> 2023 Son erişim tarihi, 25.09.2023.

Foster J B (2001). *Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*. Çev. E Özkaya, Ankara: Epos Yayınları.

Garipoğlu N (1995). Coğrafi Özellikleri Yönünden Ulaş Devlet Tarım İşletmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 30, 357-382.

Harvey D (2009). *Kent Hakkı*. <http://politeknik.org.tr/kent-hakk-david-harvey/> Son erişim tarihi, 06.08.2024.

Kurtege Sefer B (2024). Gıda Krizi ve Yedigâr Tohumlar: TİGEM Tarım İşletmeleri, Tohum Dernekleri ve Çiftçiler Arası Sosyo-Politik ve Ekonomik Etkileşimler. *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 886-919.

İnan H ve Yaşar O (2015). Tarım İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yönelik Bir İnceleme: Tahirova Tarım İşletmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 270-305.

International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development (2009). Agriculture at a Crossroads: Synthesis Report. UN: UN Environment Programme. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7862> Son erişim tarihi, 10.02.2024.

Kayhan İ E vd. (2017). Kırklareli İli Tarım İşletmelerinin Tarımsal Yapısı ve Mekanizasyon Düzeyi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4 (3), 263-270.

Kloppenbrug J (2010). Impeding Dispossession, Enabling Repossession: Biological Open Source and the Recovery of Seed Sovereignty. *Journal of Agrarian Change*, 10 (3), 367-388.

Koksal O vd. (2018). Evaluating Factors Affecting Farmers Information Sources in Agricultural Production Practices in Turkey. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 19 (1), 338-349.

Marx K (1976)[1867]. *Capital Volume 1: A critique of political economy*. London: Penguin Books.

Marx K ve Engels F (2008). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. Çev. N Satlıgan vd., İstanbul: Yordam.

McAfee K (2003). Corn Culture and Dangerous DNA: Real and Imagined Consequences of Maize Transgene Flow in Oaxaca. *Journal of Latin American Geography*, 2, 18-42.

Nizam D (2020). Pandemi Sürecinde Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek. *Praksis*, 55, 151-173.

Nizam D vd. (2022). Sürdürülebilir Tarım Pratiklerinin Yaygınlaştırılması İçin Politika Uygulama ve İletişim Önerileri. WWF Rapor. https://www.wwf.org.tr/basin_bultenleri/raporlar/?11940/surdurulebilir-tarim-pratiklerinin-yayginlastirilmasi Son erişim tarihi, 16.05.2024.

Nizam D ve Yenel N Z (2020). Seed Politics in Turkey: The Awakening of Landrace Wheat and Its Prospects. *The Journal of Peasant Studies*, 47(4), 741-766.

Nyeleni Gıda Egemenliği Forumu (2015). Gıda Egemenliği, Hemen Şimdi!. Nyeleni Newsletter.

Önder Özşeker F (2024). *Ormanı Planlamak: Planlama Aklının Bir Eleştirisi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Özdemir H Ö ve Kan M (2020). Tarım İşletmelerinin Yönetiminde Kullanılan Tarımsal Bilgi Kaynakları: Kırşehir Örneği. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 7(2), 500-509.

Özertan G ve Aksoy Z (2023). Yeni Teknolojiler ve Geleneksel Bilgi Ekseninde Tarım ve Gıda Sektörü. İçinde: F Adaman ve S Akkoç (der), *Gıdanın Politik Ekolojisi*. İstanbul: Metis Yayınları, 86-100.

917 Kurtege Sefer B (2024). Gıda Krizi ve Yedigâr Tohumlar: TİGEM Tarım İşletmeleri, Tohum Dernekleri ve Çiftçiler Arası Sosyo-Politik ve Ekonomik Etkileşimler. *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 886-919.

- Özkaya T vd. (2021). *Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Peschard K ve Randeria S (2020). Keeping Seeds in Our Hands: The Rise of Seed Activism. *The Journal of Peasant Studies*, 47(4), 613-647.
- Pistorius R ve van Wijk J (1999). *The Exploitation of Plant Genetic Information: Political Strategies in Crop Development*. Wallingford: CABI Publishing.
- Resmi Gazete (2022). *Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ana Statüsü*, 1.Şubat. Karar: 5141 Sayı: 31738.
- Şahin S ve Ercan E (2012). Oyun Teorisinin Gelişimi ve Günümüz İktisat Paradigmasının Oluşumuna Etkileri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 265-274.
- Scott J C (1998). *Seeing Like a State*. London: Yale University Press.
- Shiva V (2016). Defending Farmers' Seed Freedom. *ANTYAJAA: Indian Journal of Women and Social Change*, 1 (2), 205-220.
- Shiva V (2017). *Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar*. Muğla: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Stockholm Resilience Centre (2022). Navigating Transformations in Times of Crises Towards Healthy, Sustainable and Just Swedish and Planetary Food Systems, Stockholm University: Rapid Transition Lab Report.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. Ankara: SBB.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028. Ankara: SBB.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). Yerel Çeşitlerin Kayıt Altına Alınması, Üretilmesi ve Pazarlanmasına Dair Yönetmelik. Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190903-1.htm> Son erişim tarihi, 20.04.2024.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2022). Mirasımız Yerel Tohum Projesi Üretim ve Tanımlama İşlemleri. Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?Sayfald=57> Son erişim tarihi, 26.06.2024.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). Tohumculuk İstatistikleri. Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tohumculuk/Tohumculuk-Istatistikleri>. Son erişim tarihi, 29.09.2024.
- Taşçı R vd. (2020). Üretici Bakış Açısıyla Çorum İlinde Makarnalık Buğdayın Dünü, Bugünü ve Geleceği. *Ziraat Mühendisliği*, 371, 4-24.
- Taşçı R vd. (2023). TAGEM Tarafından Geliştirilen Buğday Çeşitlerinin Üreticiler Açısından Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği. *Ziraat Mühendisliği*, 377, 1-18.
- TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2024). TİGEM Stratejik Planı 2024-2028. Ankara: TİGEM.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2024a). Tohumculuk Sektör Raporu. Ankara: TİGEM.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2024b). TİGEM Polatlı Tarım İşletmesi. Ankara: TİGEM.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2024c). Bursa Karacabey Tarım İşletmesi. Ankara: TİGEM.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2024d). Anadolu Tarım İşletmesi. Ankara: TİGEM.

TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü) (2019). TİGEM Stratejik Planı 2019-2023. Ankara: TİGEM.

United Nations Development Programme (UNDP) (2015). *Gender, Climate Change and Community-based Adaptation Guidebook*. UNDP. <https://www.undp.org/publications/gender-climate-change-and-community-based-adaptation-guidebook> Son erişim tarihi, 25.06.2024.

Üstün B (2021). *Doğayı Emeği Yaşamı Koruma: Ekoloji Politik Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Wittman H (2009). Reworking the metabolic rift: La Via Campesina, Agrarian Citizenship, and Food Sovereignty. *Journal of Peasant Studies*, 36, 805–826.

Yenal N Z (1999). Food TNCs, Intellectual Property Investments and Post-Fordist Food Consumption: The Case of Unilever and Nestlé in Turkey. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 8, 21-34.

Yenal N Z ve Keyder Ç (2014). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük* (2.Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım A E (2018). 2018'de Tarıma Yön Verecek 5 Yeni Uygulama. <https://www.dunya.com/ekonomi/2018de-tarima-yon-verecek-5-yeni-uygulama-haberi-395300>. Son erişim tarihi, 25.03.2024.